

Lidská práva v době antropocénu – teoretickoprávní východiska

Dennis Wassouf*

Abstrakt: O antropocénu jako „věku člověka“, v němž lidstvo hraje roli aktivního činitele a od-činitele klimatických změn, slýcháváme stále častěji. Dosud není jasné, jak tento pojem uspokojivě definovat, ani jak s ním nakládat. Ke stejné pojmové neurčitosti a nevyhnutelnosti odkazovala i umělecká instalace v mnichovském Deutsches Museum, jejíž hlavní sdělení bylo ukryto v samotném názvu: „Vítejte v antropocénu!“. Jakkoliv jde tedy o pojem neurčitý, mění naši sociální, ekonomickou i právní realitu. Cílem následujícího příspěvku je narýsování pojmové mapy, která nám umožní základní orientaci v prostoru, kde právo vstupuje do času antropocénu. Odrazovým můstkem bude lidskoprávní problematika, na níž představím a kriticky zhodnotím některé koncepty environmentalizace lidských práv. Oproti right-based řešením postavím řešení na bázi závazků (obligation-based). Nejprve vymezím pojem antropocénu, a to na pozadí souvisejícího antropocentrismu. Poté se zaměřím na otázku krize antropocénu a na otřesy, jež v právo způsobuje. Tyto analýzy následně vztáhnou na současnou debatu o environmentalizaci lidských práv, z níž představím dvě vlivné koncepty (environmentální konstitucionalismus, práva přírody), které konfrontuji s tezí o závazkovém řešení. Nakonec poukážu na politickou povahu sporu ohledně vhodnosti té které koncepty environmentalizace lidských práv antropocénu.

Klíčová slova: antropocén, antropocentrismus, ekocentrismus, environmentalizace, ideologie, politika, příroda, konstitucionalismus, krize, lidská práva, věda, závazky

Úvod

Vztah člověka a přírody se radikálně proměnil. Doba, kdy lidská činnost ponechávala globální ekosystém nedotčený, je nenávratně pryč a nyní je to člověk sám, kdo utváří svět k obrazu svému. Nabízí se otázka, o jaký obraz jde. Dosud šlo o obraz člověka, který je svobodný, kreativní, produktivní a který dokáže využívat přírodních zdrojů co neefektivněji ve jménu vědeckotechnologického pokroku. Přestože se politika neomezeného růstu zdála být věčnou, narazila na své limity v podobě nedostatku zdrojů a klimatických změn, které daly tušit spuštění přírodního obranného mechanismu. Jde tedy o problém hranice, jejíž umístění mnohdy zjistíme až ve chvíli, kdy tuto hranici překročíme.¹

O umístění hranice lidské produkce a spotřeby máme dnes poměrně dobrou představu. Víme například, že to byla dusíkatá hnojiva, která umožnila zvýšení produkce potravin na úroveň odpovídající rapidnímu růstu populace; zároveň způsobila zvýšení koncentrace dusíku ve vodě (eutrofizaci), v jejímž důsledku dochází k úhynu ryb a znehodnocení

* Mgr. Dennis Wassouf, asistent a doktorand, katedra teorie práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity. E-mail: Dennis.Wassouf@law.muni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2949-0352>. Tento článek vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu *Když se ideologie berou vážně: kritické a metodologické aspekty ideologie práva*, MUNI/A/1383/2022, podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2023. Děkuji Tomáši Havlíčkovi, Martinu Škopovi a Tereze Žuffové-Kunčové za poznámky k draftu tohoto textu. Děkuji také dvěma anonymním recenzentům za jejich cenné komentáře a doporučení.

¹ PRÁŠEK, Petr – ROEITNEROVÁ, Alena (eds). *Myšlení hranice/hranice myšlení: K životnímu jubileu Miroslava Petříčka*. Praha: Karolinum, 2021, s. 83.

vodních zdrojů, které jsou pro potravinovou produkci zásadní.² Na známém příkladu dusíkatých hnojiv vidíme dvojnásobný pohyb, kdy lidstvo pro svůj prospěch překračuje hranice přírody způsobem, který se nakonec obrací proti původnímu zájmu, v tomto případě zajištění dostatku potravin. Tento pohyb, kdy vliv člověka má na přírodu takové dopady, že příroda reaguje nazpět, dnes nazýváme *antropocénem*.

Antropocén, neboli věk člověka, označuje paradigmatickou změnu ekosystému, jehož člověk není pouhou součástí, ale je jeho centrem. Je to změna natolik významná, že se nepovažuje jen za způsob vnímání role člověka v přírodě, ale za faktický přechod geologického období *holocénu* do nové epochy planety Země.³ Antropocén je pak obdobím, v němž se lidstvo bezvýhodně nachází a které nás staví do pozice aktivních geologických činitelů.⁴

Britský filmový kritik Mark Bould ukázal, že antropocén je silou prostupující naším nevědomím a manifestující se v nejrůznějších oblastech umění, od filmu až po hudbu. Rostoucí záliba v žánrech *science fiction* se zvláštním důrazem na dystopická a apokalyptická témata mění naše zaběhnuté vzorce vnímání vztahu mezi člověkem a přírodou a spíše než harmonický vztah zobrazuje boj doslova na život a na smrt.⁵ Přírodní fakt antropocénu je přetvářen v kulturní artefakt, který přetváří všechny myslitelné sféry lidské existence, včetně práva.⁶ V každé oblasti zasažené „antropocénním myšlením“ je pozornost obrácena k člověku, jeho roli a schopnosti utvářet svět kolem sebe. Jde o uvědomění si vlastní moci a zároveň sebereflexivní potřebu sebe-omezení.⁷ Není proto divu, že pokud chceme uvažovat o právu v době antropocénu, musíme začít u tématu lidských práv.⁸

Účelem tohoto příspěvku je představit základní souvislosti mezi antropocénem a právem, a to konkrétně na oblasti lidských práv, která v novém antropocénním právu hraje roli podkladu pro jakékoliv další aktivní jednání a zásahy člověka do ekosystému.

Nejprve představím teoretické základy pojmu antropocénu a odliším jej od známějšího pojmu antropocentrismu, který je ideovým základem jak lidských práv, tak i antropocénu. Právě antropocentrismus byl dlouhou dobu pod palbou kritiky ze strany environmentálních právníků coby příčina lidské arogance a zneužívání přírodního bohatství.⁹ Analýzou pojmu antropocentrismu (na pozadí antropocénu) zjistíme, že by neměl být příliš zbrkle odsunut.

Dále ukáží, že antropocén je vedle své povahy přírodního faktu i faktem sociálním, přesněji řečeno faktem politickým. Antropocén pojmám jako ideologii strukturující naši

² BIERMAN, Frank a kol. Down to Earth: Contextualizing the Anthropocene. *Global Environmental Change*. 2016, No. 39, s. 343. [cit. 2023-09-03]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378015300686>.

³ HAMILTON, Clive. *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*. Crows Nest: Allen & Unwin, 2017, s. 12.

⁴ LATOUR, Bruno. *Anthropology at the Time of the Anthropocene – a personal view of what is to be studied*. In: *brunolatour.fr* [online]. 2014 [cit. 2023-09-03]. Dostupné z: <http://www.bruno-latour.fr/node/607>.

⁵ BOULD, Mark. *The Anthropocene Unconscious: Climate Catastrophe Culture*. New York: Verso, 2021, s. 19–33.

⁶ BURDON, D. Peter. Ecological law in the Anthropocene. *Transnational Legal Theory*. 2020, Vol. 1–2, No. 11, s. 3. [cit. 2023-09-03]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/20414005.2020.1748483?journalCode=rtlt20>.

⁷ BALLARD, Susan. *Art and Nature in the Anthropocene*. New York: Routledge, 2021, s. 28–30.

⁸ MORROW, Kare. The Anthropocene and Human Rights – A New Context and the Need to Revisit Collective Human Concerns. In: BURDON, D. Peter – MARTEL, James (eds). *Routledge Handbook of Law and Anthropocene*. London; New York: Routledge, 2023, s. 211.

⁹ Zvláště vlivné jsou úvahy Anny Gear, kritizující antropomorfní povahu práva, které je vytvářeno výlučně k užítku člověka (v užším smyslu k užítku korporací a věčné produkce), viz GREAR, Anna. *Redirecting Human Rights: Facing the Challenge of Corporate Legal Humanity*. New York: Palgrave MacMillan, 2010, s. 202–205.

současnou realitu a ovlivňující debaty a argumentaci ohledně lidských práv. Identifikují zde riziko zmenšení politického prostoru, který padne za oběť expertní vládě v důsledku potřeby urychlené reakce na klimatické změny. Zásadní bude mizející hranice mezi faktem a hodnotou projevující se v postupném přerodu ekologie v systémové vědy o Zemi (*Earth System Science*). Hlavní teze bude, že debaty o klimatu jsou hlavním ideologickým bojištěm dneška.¹⁰

Výše zmíněné teoretické analýzy vztáhnou na debatu o environmentalizaci lidských práv, či obecněji o globální právní reakci na antropocén. Konfrontují spolu několik významných koncepcí řešících tuto problematiku, a to doktrínu práv přírody, klimatických lidských práv a závazkového řešení antropocénní krize (*obligation-based solution*, propojující závazky a vzájemné povinnosti na úkor práv). Tyto koncepce kriticky zhodnotím a vyvodím závěry pro další možná směřování debat o lidských právech v době antropocénu. Hlavní linií střetu bude na tomto místě napjatý vztah mezi antropocentrismem a ekocentrismem, kde ukáží, že spor mezi nimi nemusí být tak příkrý, jak se může na první pohled zdát, a že zajímavější spor se odehrává mezi jednotlivými politickými hledisky, které v environmentalizaci práv vnímáme s příchodem antropocénu o to důrazněji.

1. Člověk jako míra všech věcí?

„Napadlo mě, že je to celé špatně. Svět se až příliš změnil. Tak jsem řekl: žijeme v době antropocénu. To slovo jsem si tehdy vymyslel zničehonic. A zdá se, že se chytlo.“¹¹

Slova nizozemského chemika a držitele Nobelovy ceny za chemii Paula J. Crutzena pronesená na konferenci o holocénu v roce 1999 zachycují až komicky nenápadný počátek pojmu, který dává význam naší současnosti, čímž máme co dělat s jednou z nejmocnějších definic v dějinách. Jde o slovo zahrnující v sobě veškeré klimatické změny udávající se od druhé poloviny 18. století.¹² Příčiny těchto změn probíhají s překotným industriálním vývojem a populační expanzí. V důsledku rostoucího vlivu člověka jsme opustili dobu, kdy byl člověk pouze jedním z mnoha druhů obývajících Zemi (holocén), a stal se silou konkurující samotné přírodě.¹³

Počátky procesů, které člověka postavily do této privilegované pozice, Crutzen vystopává až k rozmachu zemědělství před 8 000 lety, kdy masivní odlesňování a užívání zavražovací technik zvedly hladinu oxidu uhličitého a metanu do té úrovně, že byl zastaven růst pevninských ledovců na území dnešní severovýchodní Kanady, čímž byl odkloněn příchod nové doby ledové. Přestože se může tato hypotéza zdát logická, Crutzen sám se k ní pro nedostatek důkazů staví skepticky. Masová těžba uhlí objevující se již v 10. století v Číně a následně ve 13. století v Británii mohla být dalším faktorem, který významně ovlivnil tehdejší ekosystém. Crutzen zde namítá, že jakkoliv šlo o změny významné, byly

¹⁰ Srov. ŽIŽEK, Slavoj. Ecology against Mother Nature: Slavoj Žižek on Molecular Red. In: *Verso* [online]. 26. 5. 2015. [cit. 2023-09-03]. Dostupné z: <https://www.versobooks.com/blogs/2007-ecology-against-mother-nature-slavoj-zizek-on-molecular-red>.

¹¹ MACFARLANE, Robert. *Underland: A Deep Time Journey*. New York: W. W. Norton & Company, 2019, s. 75.

¹² CRUTZEN, J. Paul. Geology of mankind. *Nature*, Vol. 415, No. 23, s. 23. [cit. 2023-09-03]. Dostupné z: <https://www.nature.com/articles/415023a>.

¹³ STEFFEN, Will – CRUTZEN, J. Paul – MCNEILL, R. John. The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature? *Ambio*. 2007, Vol. 36, No. 8, s. 614. [cit. 2023-09-03]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/25547826?seq=1>.

spíše lokálního charakteru a díky nerozvinuté organizaci a ekonomické základně nemohly preindustriální společnosti ovlivnit ekosystém tak významně, jako to dokázala společnost industriální.¹⁴ Definiční vlastností antropocénu pak není pouze samotná činnost člověka vůči přírodě. Taková činnost tu byla vždy a dokázala ekosystémy ovlivnit již v dobách starověku, ovšem jen lokálně. U antropocénu je tím pádem podstatná i globálnost, kdy vnímáme jako celek nejen přírodu, ale i člověka jako hybnou sílu.

S příchodem antropocénu se člověk stal silou, která je přírodě rovnocenná či se o tuto rovnocennost velmi úspěšně uchází. Mluvíme tedy o přechodu od preindustriální společnosti ke společnosti industriální. Ve chvíli, kdy i na těch nejdleších místech světa začalo lidstvo odlesňovat, těžít, vyhlazovat, vysoušet nebo zavodňovat, ohlodávat okraje pobřeží, formovat koryta řek a k tomu nesmazatelně zanechávat stopy nejen za svou produkci, ale i spotřebou, se postavilo na roveň přírodních sil.

Vztah člověka a přírody se s průmyslovou revolucí změnil a z člověka „vrženého“ do nehostinné přírody se zrodil člověk jako její přemožitel. V moderním pojetí je člověk na přírodě coby její vládce zcela nezávislý. Tato nezávislost je klíčová, jelikož jde o představu jakési autonomní zóny obývané člověkem a vůči ní vnější zóny obývané vším ne-lidským. Není zde řeč o ničem jiném než o dichotomii Příroda/Kultura.¹⁵ Příroda přestává být chápána jako transcendentní a je vědecko-technickým pokrokem odčarována a nově ukázána jako prostor zdrojů, surovin a možné exploatace.¹⁶ Člověk je tedy tím, kdo s oblibou dává přírodě význam (jak dokládá rozvoj Linného přírodopisné taxonomie v osvícenství),¹⁷ rozparcelovává ji, hledá zdroje a zdokonaluje techniky jejich získávání. Příroda je tak prostorem, do něhož člověk přichází za účelem získání zdrojů pro zdokonalování svého domovského prostoru – kultury.

V ustavení moderního člověka ale můžeme vidět dvojí pohyb, který pro tehdejšího člověka zůstal neviditelný, ale který z dnešní pozice vidíme lépe. Francouzský antropolog a filozof Bruno Latour jej vymezuje takto: „[...] [P]ojem ‚moderní‘ vymezuje dvě množiny docela rozdílných činností, které musejí zůstat odlišné, pokud mají zůstat účinné, ale které nyní začaly být zaměňovány. První množina činností – svým překladem – vytváří směsici nových bytostí, přírodních hybridů a kultury. Druhá – svým očištěním – vytváří dvě zcela odlišné ontologické zóny: zónu člověka na jedné straně a zónu přírody na straně druhé.“¹⁸ Rovina „očištění“ označuje stav popsany výše, tedy přísné oddělení přírody a kultury jako zcela nezávislých oblastí. Rovina „překlada“ nám ale ihned ukazuje, že příroda a kultura se do sebe vzájemně překládají, prorůstají se, a to již tím, že svět kultury (umění, norem, institucí, silnic, obytných domů, vodárenských sítí...) nelze budovat bez světa přírodního. Svět kultury je proto hybridní a není v žádném případě nezávislý na přírodě. Odvrácenou stranou naivních představ o totálním odloučení od přírody, kterou člověk ovládá z bezpečného autonomního místa, je uvědomění radikální závislosti člověka na přírodě.

¹⁴ Ibidem, s. 615.

¹⁵ LATOUR, Bruno. *We have never been modern*. Cambridge: Harvard University Press, 1993, s. 13–24.

¹⁶ Pokud mluvíme o moderně (*modernity*), mám tím na mysli epochu industriálního rozvoje a dosahující vrcholu v první polovině 20. století. Základy moderny hledáme v osvícenství, v němž právě k „odkouzlení“ přírody došlo, a sice v důsledku rozvoje vědy a technologií, viz ADORNO, Theodore – HORKHEIMER, Max. *Dialectic of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 2002, s. 22.

¹⁷ FOUCAULT, Michel. *Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Routledge, 1989, s. 137.

¹⁸ LATOUR, Bruno. *We have never been modern*, s. 12.

Či přesněji a více latourovsky řečeno: jde o uvědomění propletenosti (*entanglement*) člověka, přírody a věcí, lidského a ne-lidského, v níž nejde o hierarchický vztah mezi aktivním člověkem a pasivní nehybnou věcí; naopak jde o vztah strategické aliance.¹⁹

Přestože je antropocén érou zaměřenou primárně na člověka a jeho činnosti, nelze v ní uvažovat o egoistickém antropocentrismu. Právě antropocén a antropocentrismus je nutné (nejen v zájmu dalšího výkladu) od sebe pečlivě odlišit, protože i přes antropocentristické jádro v sobě antropocén ukrývá morální imperativ sebe-omezení. I pro tento účel Timothy Morton zavádí do filozofie environmentalismu pojem hyperobjektu.²⁰ Jde o koncept zpochybňující naše běžné úvahy o objektech, které máme tendenci vnímat jako samostatné a jednotlivé. Stejně tak narušuje představu člověka, který objekty volně disponuje a má nad nimi kontrolu.²¹ Hyperobjekty jsou naproti tomu rozlehlou sítí objektů, které jsou natolik diseminovány v prostoru a čase, že vytváří svého druhu monument přesahující člověka jako svého tvůrce. Pro lepší představu jako příklad můžeme vzít plasty jako materiál, jehož nadprodukce i spotřeba ohrožuje ekosystém. Z hlediska dlouhodobých řešení nemá význam se zabývat jednotlivou PET lahví pohozenou v parku nebo igelitovým sáčkem vznášejícím se na mořské hladině. Má cenu se zabývat „plasty“ v množném čísle, nebo lépe řečeno plasty jako kolektivním ohrožením, jako nebezpečným fenoménem, jako hyperobjektem. Definičními vlastnostmi hyperobjektů jsou:²²

1. *Viskozita* – hyperobjekty se přichytávají všech povrchů, kterých se dotknou; Morton si jako příklad vybírá ropnou skvrnu vzniklou při havárii ropné plošiny Deepwater Horizon; nemusí jít ale jen o přichycení, ale i o to, že hyperobjekty zanechávají těžko odstranitelné stopy po své přítomnosti (např. i kdyby se podařilo z moří odstranit všechny plasty, škody na korálových útesech by byly těžko zhojitelné).²³
2. *Nelokálnost* – jsou natolik prostorově i časově rozmístěné, že nelze určit jejich centrum nebo místo původu; nejde o lokální, ale o globální jevy.²⁴
3. *Časovost* – vzdorují času; připomínají, že zde ještě dlouho setrvávají, nebudou-li odstraněny; i když hyperobjekt můžeme vidět „tady a teď“, je pro naši představivost složité uvidět, že doba existence hyperobjektu mnohonásobně přesahuje dobu existence člověka.²⁵
4. *Fázovost* – jsou natolik prostorově rozprostřené, že je nemůžeme vidět v jejich celistvosti (nemůžeme si prohlédnout veškerý smog světa, nemůžeme vidět všechny radioaktivní odpad).²⁶

¹⁹ LATOUR, Bruno. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Londýn: Harvard University Press, 1999, s. 104–105.

²⁰ MORTON, Timothy. *Hyperobjects: Philosophy and Ecology After the End of the World*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013, s. 18.

²¹ SHEU, J. Sheu. *Hyperobject Reading, Scale Variance, and American Fiction in the Anthropocene*. Palgrave Macmillan, 2023, s. 8–9.

²² Český překlad jednotlivých vlastností hyperobjektů je odvozen z několika zdrojů: JANOŠČÍK, Václav. *Objekt*. Praha: Kvalitář, s. 15–22; TLUSTÝ, Jan. *Příliš hlučná prázdnota: Mezery, otřesy a smysl v literárním díle*. Brno: Host, 2023, s. 131.

²³ MORTON, Timothy. *Hyperobjects*, s. 33.

²⁴ *Ibidem*, s. 44–54.

²⁵ *Ibidem*, s. 64–68.

²⁶ *Ibidem*, s. 61.

5. *Interobjektivita* – jde o objektové sítě složené z na sobě vzájemně závislých objektů; např. globální oteplování jako hyperobjekt je složené z mnoha faktorů, od nadměrné těžby fosilních paliv až po neekologické praktiky zemědělské produkce. Z toho důvodu musíme o hyperobjektech uvažovat systémově.²⁷

Hyperobjekty jsou tedy výsledkem lidské činnosti, ale přesto nejsme jejich invazi schopni uspokojivě čelit. Byť by antropocén braný čistě jako „věk člověka“ spolu s modernistickými představami nadvlády nad přírodou mohly svádět k zachování nezávislé dominance na Zemi, hyperobjekty nás ihned vyvedou z omylu. Zároveň, hyperobjekty odkrývají několik významových vrstev antropocentrismu, který můžeme prozatím definovat jako 1) lidský šovinismus pramenící z přesvědčení o schopnosti přírodu formovat podle svých požadavků; 2) uvědomění si ontologických vazeb člověka vůči přírodě.²⁸

Tím, že hyperobjekty unikají našim schopnostem plně kontrolovat naše vlastní jednání (např. tvorbu ropných skvrn), zpochybňují první definici antropocentrismu. Navíc, hyperobjekty jsou v případě globálního oteplování varováním, že příroda se stále umí lidské činnosti postavit a nelze kategoricky tvrdit, že nad ní máme kontrolu. Druhá definice nám říká, že člověk není na přírodě nezávislý, ale že na ní naopak vždy závislý byl – je s ní, řečeno s Latourem, propleten – a z této závislosti pro člověka plyne množství morálních závazků.²⁹ Druhá definice tak implicitně předpokládá alespoň základní úroveň lidské schopnosti rozumně jednat (*rational agency*³⁰), čímž se vrací ke specifičnosti člověka a jeho činnosti, nicméně tuto specifičnost rámuje morálním imperativem a odstraňuje šovinismus lidské nezávislosti a nadřazenosti.³¹ Jinými slovy, první definice zastává pozici tvrdého antropocentrismu, druhá definice hájí pozici antropocentrismu slabého.³² Slabý antropocentrismus je takový, který do důsledků promýšlí propletenost člověka a přírody a její proměnlivou intezitu a uvědomuje si morální závazek člověka jednat s ohledem na soubor globálních klimatických změn sjednocených pod pojem antropocénu.

V návaznosti na to si australský politický filozof Ben Mylius klade na první pohled banální otázku: co je to přesně antropocentrismus?³³ Totiž, definovat antropocentrismus z hlediska postavení člověka je věc jedna; určit rozsah tohoto postavení je věc druhá. Východiskem Myliusových úvah tedy není to, zda člověk opravdu stojí v centru přírody, ale

²⁷ Ibidem, s. 89.

²⁸ Srov. BODDICE, Rob. *Anthropocentrism: Humans, Animals, Environments*. Leiden, Boston: Brill, 2011, s. 1.

²⁹ Typický morální závazek bude spočívat v nepoškozování životního prostředí, srov. BAXTER, Brian. *Environmental Ethics – Values or Obligations? A Reply to O'Neill*. *Environmental Values*. 1999, Vol. 8, No. 1, s. 108. [cit. 2023-09-07]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/30301681?seq=1>.

³⁰ Více viz WALLACE, Jay R. *Three Conceptions of Rational Agency*. *Ethical Theory and Moral Practice, Ethics: Meta, Normative and Applied*. 1999, Vol. 2, No. 3, s. 235–242 [cit. 2023-09-09]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/27504092>.

³¹ MÜLLEROVÁ, Hana. *Právo na životní prostředí: teoretické aspekty*. Praha: Ústav Státu a práva AV ČR, 2015, s. 67–70.

³² Tvrdý antropocentrismus (*hard-line anthropocentrism*) zastává názor, že příroda je zde výhradně k užítku člověka. Tento fakt se stává v kritice antropocentrismu významný zejména v debatách kolem udržitelného rozvoje (*sustainable development*), který podle některých kritiků (např. Sam Adelman) slouží nejvíce trhu a spotřebě; ekosystém je až druhotný. Více viz MOORE, L. Brian. *Ecological Literature and the Critique of Anthropocentrism*. London: Palgrave Macmillan, 2017, s. 25. ADELMAN, Sam. *The sustainable development goals, Anthropocentrism and Neoliberalism*. In: FRENCH, Duncan – KOTZÉ, Louis (eds). *Global goals: law, theory and implementation*. Cheltenham: Edward Elgar, 2017, s. 1–15 [cit. 2023-09-20]. Dostupné z: <http://wrap.warwick.ac.uk/90232/3/WRAP-sustainable-development-goals-Anthropocentrism-Adelman-2017.pdf>.

³³ MYLIUS, Ben. *Three Types of Anthropocentrism*. *Environmental Philosophy*. 2018, Vol. 15, No. 2, s. 159–165. [cit. 2023-09-20]. Dostupné z: https://www.pdcnet.org/envirophil/content/envirophil_2018_0015_0002_0159_0194.

zda je vůbec možné uvažovat nějakou ne-antropocentristickou pozici; přesněji vyjádřeno: pozici ne-antropocentristické etiky, a taková otázka již banální není. Mylius rozlišuje mezi perceptivním, deskriptivním a normativním antropocentrismem:

1. *Perceptivní antropocentrismus* – Pozice, z níž vnímáme svět kolem nás. Pokud je obsah pozorování získán skrze smyslové aparáty, jimiž disponuje člověk, pak je pozorování samotné antropocentristické.³⁴
2. *Deskriptivní antropocentrismus* – Pozice, z níž popisujeme svět kolem nás. Pokud náš popis vychází ze situovanosti člověka ve světě, pak je náš popis antropocentristický.³⁵
3. *Normativní (aktivní/pasivní) antropocentrismus* – Perceptivní i deskriptivní antropocentrismus jsou vždy pasivně normativní, jelikož upřednostňují lidské hledisko jako 1) místo, z něhož svět vnímáme a zakoušíme (toto místo je vysoce individualizované, jde totiž o prostor vymezený naší tělesností a smysly); a 2) místo, z něhož svět popisujeme právě na základě našeho vnímání. Aktivně normativní antropocentrismus pak nadřazuje hodnotová hlediska a konativní schopnosti člověka, z nichž následně vyvozuje hodnotové závěry o roli člověka v přírodě.³⁶

Mylius dochází k závěru, že antropocentrismus je „selháním představivosti“, jelikož etickou pozici (natož pozici aktivního jednání pro záchranu planety) mimo antropocentrismus si neumíme ani představit, protože jsme sami vězni svého lidství.³⁷ Pokud se někdo pokouší vytvořit ne-antropocentristickou verzi environmentální etiky, musí nutně vytvořit i nové perceptivní, deskriptivní a normativní kategorie, což je nemožné, protože je to nemyslitelné. Jediné, co zůstává, je slabá verze antropocentrismu doplněná o morální imperativy a závazky vůči přírodě.

Z čeho ale takové závazky plynou? Řekli jsme, že člověk je v mnoha ohledech závislý na přírodě a že úroveň jeho možností jednat je zpochybněna hyperobjekty. Znamená to, že by se člověk měl stáhnout a zcela se vystříhat jakýchkoliv dalších zásahů do ekosystému? Právě naopak. Antropocén coby paradigmatická změna geologické epochy Země ukazuje, že to není jen člověk, kdo potřebuje přírodu, ale že je to i příroda, která potřebuje člověka (opět připomeňme, že v antropocénu je člověk vůči přírodě souměřitelnou silou, s níž – dle Latoura – uzavírá strategickou alianci).

V podobném duchu, a vstříc propletenosti člověka a přírody, lidského a ne-lidského, si Timothy Morton všimá, že až nápadně vzrostla tendence k uměleckým představám Země bez člověka, snad jako pokus o vyrovnání se s příliš znepokojivými dopady lidské přítomnosti. Morton je považuje za naivní a destruktivní: „*celá tahle fantazie o světě bez nás je náramně podezřelá. V posledních dvou dekáдах byli filozofové, televizní producenti a umělci v zaujetí představou Země bez člověka. Neznáme přesný důvod toho, kde se to vzalo, ale známe obecnou příčinu: média najíždí na vlnu globálního oteplování a masového vymírání. Paradox je, že když si představíte budoucnost, kde lidé vymřeli, jste rázem v ní, představujete si ji. Je to nepřímé vzrušující, jako když očumujete autonehodu, a je to stejně nepřístojné a nebezpečné. Ve skutečném světě, s ohledem na naši propletenost se zemským systémem,*

³⁴ Ibidem, s. 173–175.

³⁵ Ibidem, s. 176–180.

³⁶ MYLIUS, Ben. *Three Types of Anthropocentrism*, s. 180–190.

³⁷ Ibidem.

*pokud vyhyneme my, vyhyne i mnoho dalších forem života.*³⁸ Důsledkem těchto sebestmrskačských představ o člověku jako původci znečištění paradoxně není mobilizace za účelem odčinění způsobených škod, ale naopak pocit nezúčastněnosti zakrývající skutečnost, že neexistuje nikdo a nic, kdo by byl vyňat ze sítě vztahů mezi člověkem a přírodou a tím i ze vzájemné odpovědnosti.³⁹

Poučení plynoucí z antropocenní situace je, že antropocentrismus je ve své slabé verzi nutnou podmínkou aktivního jednání a odčinění excesů nadměrné produkce a exploatace přírodního bohatství. Povinnost aktivně jednat pak nevyplývá pouze z rozumných požadavků na zachování prostoru, kde lidstvo může nadále existovat, ale i ze závazku, který vůči přírodě lidstvo má, protože příroda nepotřebuje lidskou nečinnost, ale naopak činnost. Spolu s Brunem Latourem můžeme konstatovat, že lidstvo musí mobilizovat své vědecké, technologické a institucionální prostředky a zajistit podklad pro co nejpromyšlenější a zároveň nejcitlivější reakci na globální klimatické změny.⁴⁰

2. Ideologie antropocénu

Výše jsme vymezili několik významů, které může antropocentrismus jako pojmové jádro věku antropocénu mít. Současně jsme hned na počátku řekli, že ačkoliv je antropocén „pouhým“ slovem, obsahuje v sobě nespočet přírodních empiricky poznatelných a změnitelných faktů, které spojuje do jednoho meta-významu definujícího současnost.⁴¹ Je ale antropocén tvrdým faktem (*brute fact*), pod nímž neleží žádné další významy kromě chladně racionálního vědeckého zdůvodnění? Může věda garantovat objektivní poznání a tím poskytnout jasnou odpověď na to, jak bychom se měli vstříc antropocénu chovat?

Významným otřesem na poli filozofie vědy byla vývojová teze o paradigmatech a vědeckých revolucích Thomase Kuhna.⁴² Paradigma Kuhn definuje jako „*univerzálně přijímané vědecké poznatky, které dočasně poskytují otázky a řešení komunitě vědců*“.⁴³ Paradigma je ale možné chápat i z pohledu Kuhnova sociologismu, tedy předpokladu, že vědu formují společenské a politické determinanty. Takto uchopené paradigma tedy není nic jiného než způsob vidění světa charakteristický pro určitou dobu. A pokud vnímáme vědu jako neustále se vyvíjející proces, pak ten musí být charakterizován určitými zlomy a přechody (vědeckými revolucemi). Obdobný závěr učinil o historii vědy francouzský filozof a historik Michel Foucault chápající vědu nikoliv jako proces odhalování na lidské epistemologii

³⁸ MORTON, Timothy. *Being Ecological*. Cambridge: MIT Press, 2018, s. 20–21.

³⁹ Ibidem, s. 25.

⁴⁰ SHELLENBERG, Michael – NORDHAUS, Ted. *Love Your Monsters: Postenvironmentalism and the Anthropocene*. Oakland: Breakthrough Institute, 2011, s. 247–403.

⁴¹ Pojem antropocénu má sám o sobě zajímavou kariéru. Stal se v pouhých deseti letech jedním z nejcitovanějších termínů a významně opanoval vědecký i umělecký diskurz, a nadto inspiroval mnoho dalších alegorických pojmenování usilujících o podobný terminologický sukces, např. kapitalocén, anglocén aj. Literární teoretik Steve Mentz navrhuje – zčásti ironicky, zčásti vážně – jakési „meta-meta-pojmenování“ neologocén (neologismcene) jako vládu nových pojmů; neologocén je úzkostným pokusem o nalezení odpovídající definice současnosti. Vzhledem k její proměnlivosti, neukotvitelnosti a zjevování nových krizí je tento pokus úzkostnější o to víc, že je očividně odsouzen od počátku k nezdaru, viz MENTZ, Steve. *Break Up the Anthropocene*. Londýn: University of Minnesota Press, 2019, s. 57–60.

⁴² Svého času byly Kuhnovy teze o paradigmatech kontroverzní, dnes jsou bez významnějších námitek přijímané: „*V době, kdy Struktura vědeckých revolucí vyšla, vyvolala velkou polemiku. Reakce ze strany vědců nepřekvapovala. Kuhn konečkonců podtrhl koberec dosavadní představě vědce jako hrdinského, otevřeného, nezaujatého hledače Pravdy a badatele v oblasti přírody a reality.*“ SARDAR, Ziauddin. *Thomas Kuhn a vědecké války*. Praha: Triton, 2001, s. 32.

⁴³ KUHN, Thomas. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: Chicago University Press, 1970, s. viii.

nezávislé pravdy, ale jako proces jejího spolukonstruování: věda a s ní spojená kategorie pravdy závisí na historických a materiálních podmínkách.⁴⁴ Můžeme tedy říci, že fakta jsou vždy vnímána skrze hodnotový filtr; otázky faktů jsou překládány do hodnotového jazyka, v němž je určováno, na kterých faktech právě záleží; která je třeba brát vážně, a která nikoliv. Rakouský filozof vědy Paul K. Feyerabend v posledku podotýká, že vědecký pokrok je utvářen dvojím napětím, a to napětím mezi světem vědeckých teorií a světem faktů a napětím mezi jednotlivými teoriemi navzájem soupeřícími o to, která z nich nabízí důslednější pojetí fakticity. Pole vědy je tedy polem mocenským a bytostně politickým, díky svému vlivu na konstrukci legitimní podoby přírodní i společenské reality.⁴⁵ Francouzský sociolog Pierre Bourdieu dodává, že ačkoliv věda vytváří zdání „nezainteresovanosti“ čili racionálního odstupu od hodnotových a ideologických osnov podpírajících politický diskurz, ve skutečnosti je sama nástrojem prosazování partikulárních zájmů.⁴⁶

Antropocén se neobejde bez vědecké spolupráce, a proto se dá očekávat, že nadcházející období bude poznamenáno vědeckým diskurzem více než kdy předtím. Potřeba řízeného „planetárního managementu“ je rámována apokalyptickým tónem antropocénu, který nás nutí k okamžité, radikální a promyšlené reakci. Tato kombinace charakteristik zdá se být až protichůdná s ohledem na to, že málokdy může být jednání okamžité, radikální a současně pečlivě promyšlené. Věda ale nabízí množství metod a léty prověřených postupů, které by mohly těmto náročným požadavkům vyhovět. Antropocén tím pádem může sloužit jako ideologický narativ legitimizující úbytek politického a participačního prostoru, který ustoupí technokratické vládě vědců-odborníků, jejichž závěry budou díky vědeckému základu brány jako nezpochybnitelné.⁴⁷ Politický filozof Jeremy Baskin si všímá rizik, která technokratická vláda může přinést, a proti nimž je potřeba se opevnit. Řešení z Baskinových úvah nepřímo vyplývá a lze je shrnout takto:

1. Je třeba uznat, že jak příroda, tak i věda starého stříhu přestaly existovat. Tím je myšlena idea harmonicky vyrovnané přírody (viz výše) a idea objektivní a hodnotami a politickými agendami nezátížená vědy.
2. Je třeba aktivně vytvářet prostor diskuze tak, aby vědecké závěry o krizi antropocénu byly podrobeny vnější demokratické kontrole.
3. Je třeba zajistit procesní a institucionální podmínky pro demokratickou diskuzi. Tyto podmínky musí mít takovou podobu, aby dokázaly chránit účastníky diskuze proti excesům státní moci a aby dávaly jednotlivcům i subjektům do ruky dostatek procesních zbraní jednak pro vlastní ochranu, a také pro prosazování kolektivních cílů všude tam, kde instituce selžou.⁴⁸

⁴⁴ Někteří takový výklad považují za nepřesný vzhledem k tomu, že Kuhnovo paradigma vzniklo pro popis vývoje jednotlivých vědeckých disciplín, a nikoliv vědy jako celku, viz FAJKUS, Břetislav. *Současná filosofie a metodologie vědy*. Praha: Filosofie, 1997, s. 86. A srov. FOUCAULT, Michel. *Order of Things*, s. 349–350.

⁴⁵ FEYERABEND, K. Paul. *Against Method*. Londýn: Verso, 1993, s. 39.

⁴⁶ Tato „nezainteresovanost“ je jedním z legitimizačních prvků vědy, kterým se věda může odlišit od ostatních sfér, jako je umění, kultura, ekonomie apod., a také získat výraz nezaujatého arbitra, kterému se vyplatí důvěřovat, viz BOURDIEU, Pierre. The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason. *Social Science Information*. 1975, Vol. 14, No. 6, s. 22–24 [cit. 2023-09-22]. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/053901847501400602>.

⁴⁷ BASKIN, Jeremy. Paradigm Dressed as Epoch: The Ideology of the Anthropocene. *Environmental Values*. 2015, Vol. 24, No. 1, s. 22–24. [cit. 2023-09-22]. Dostupné z: <https://www.whpress.co.uk/publications/2015/02/21/ev-vol-24-2/>.

⁴⁸ Ibidem, s. 24.

V zásadě ke stejným závěrům dospívá Václav Bělohradský, který antropocén chápe jako krizi ohrožující liberální demokracii, zpochybňující právo a právní instituce a signalizující přicházející dobu, kdy ideologie a názorové střety budou jedem i lékem zároveň (budou proces řešení krize zpomalovat, ale zároveň budou vyvažovat demokratický deficit, který v důsledku rychlé reakce na krizi nastane; úkolem příštích generací bude snaha o udržení co nejmenší míry demokratického deficitu).⁴⁹

Podle Bělohradského pro antropocén charakteristické hyperobjekty zpochybňují ideu právní odpovědnosti,⁵⁰ protože jsou natolik všudypřítomné, že „není možné vymezit, kdo je zodpovědný ani kde se to stalo. Legální hranice, které by oddělily aktéry s právem rozhodovat (shareholders) od aktérů, kteří nemají legální právo účastnit se rozhodování, i když ponесou následky rozhodnutí (stakeholders), nelze určit ani přibližně. Žádný soud nemá k dispozici metriku ani metodiku, nutné k legálnímu vyčíslení škod, k určení výše náhrady pro postižené a odsouzení viníků.“⁵¹

Jinými slovy: antropocén není pouze krizí přírody, ale i krizí hodnot, politiky a práva. Jde o globální dezorientaci.⁵² Pro vypořádání se s touto krizí (ve smyslu politickém) navrhuje Bruno Latour novou politickou ekologii, která má nahradit podle něj zastaralý diskurz vědecké ekologie.⁵³ Jak vyplývá z předchozích úvah, nemá tím v žádném případě na mysli odsunutí vědeckých řešení, právě naopak. Spíše klade důraz na politickou participaci a organizování společenských hnutí, která budou moci formulovat požadavky na zachování důstojných životních podmínek pro sebe i příští generace.⁵⁴ Latourův program demokratické kontroly expertního rozhodování tak již z definice staví na vědeckém poznání, ale bezmezně mu nepropadá a zachovává si zdravý odstup. Paradoxně je nejvíce skeptický vůči pojmu „příroda“, který chápe rovněž jako zatemňující a ideologický, a to ve smyslu přírody jako nehybného objektu vědeckého zkoumání. Pro Latoura je příroda bytostně proměnlivá, neharmonická a její vnímání je hodnotově a politicky podmíněné. Ideologie „ekologismu“ by pak mohla použít argumenty o přírodních faktech, jimiž by smetla všechny sebevíc racionální politické požadavky ze stolu. Podle Latoura se přesně toto v debatách o klimatu odehrávalo až znepokojivě často.⁵⁵ Totiž nezáleží na tom, zda někdo přijímá nebo popírá globální oteplování, ale na tom, jaká data si pro podporu svých

⁴⁹ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Čas pléthokracie: Když části jsou větší než celky a světový duch spadl z koně*. Praha: 65. pole, 2021, s. 19.

⁵⁰ Bělohradský se zde inspiruje Timothy Mortonem, viz BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Čas pléthokracie*, s. 245–247.

⁵¹ Ibidem.

⁵² PETERSMANN, Marie-Catherine. Response-abilities of care in more-than-human worlds. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2021, Vol. 12, s. 106. [cit. 2023-09-25]. Dostupné z: https://www.elgaronline.com/view/journals/jhre/12-0/jhre.2021.00.05.xml?tab_body=pdf.

⁵³ Politická ekologie v sobě zahrnuje výzkum ekonomických, vědeckých i přírodních faktorů, které spojuje a vytváří z nich politické požadavky. Latour jako antropolog věnoval převážnou část svého díla studiu procesu konstruování vědeckých faktů. Přesto, že proces objeovávání a vynalézání je pro něj konstruktivní (nikoliv objektivní), netvrdí, že obsah vědy je také konstrukt (procesy vedoucí k odhalení globálního oteplování jsou konstruktem, samotné globální oteplování je ale přírodní fakt). Na tomto staví i jeho projekt politické ekologie, který počítá se sociální a historickou podmíněností vědy a tím možnostmi politických požadavků. Latourovo myšlení se stalo jednou z největších inspirací pro politické ekology, viz PERREAULT, Tom – BRIDGE, Gavin – MCCARTHY, James. *The Routledge Handbook of Political Ecology*. New York: Routledge, 2015, s. 216.

⁵⁴ LATOUR, Bruno. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge: Harvard University Press, 2004, s. 128–140.

⁵⁵ Ibidem, s. 4–6.

tvrzení opatří a jak je použije. Tuto skutečnost trefně glosuje Robert MacFarlane: „*slova utváří svět – a jazyk je jednou z největších geologických sil antropocénu.*“⁵⁶

Aby projekt politické ekologie mohl uspět, je základní podmínkou uznání neoddelitelnosti člověka od přírody a tím i hodnot od faktu; pokud přijmeme, že člověk je neoddelitelný od přírody, pak musíme zároveň přijmout, že příroda je hodnotami a ideologiemi zatížená stejně jako kultura. Latour dodává: „*toto rozdělení by se dalo přirovnat k rozdělení, které odlišuje soudní moc od moci výkonné. Toto rozdělení je bezmocné, aby zohlednilo mnohačetné vazby, vzájemné ovlivňování, neustálá jednání mezi soudci a politiky. Přesto by bylo chybou popírat účinnost tohoto oddělení. Moderní dělení na svět přírody a svět společnosti má stejný konstitutivní charakter s jediným rozdílem: dosud se nikdo nepustil do studia vědců a politiků v tandemu, protože se zdálo, že neexistuje žádný centrální pozorovací bod.*“⁵⁷ Tímto centrálním bodem má být politická ekologie, která aktivizuje společnost pod společným heslem vnější kontroly vědy.

Hnacím motorem politické ekologie mají být tzv. *Earth System Science*, tedy systémové vědy o Zemi. Systémový přístup prosazující se ve vědě kombinuje poznatky přírodních i humanitních věd a studuje předmět svého zájmu jako systém podmíněný přírodními i sociálními fakty.⁵⁸ Přijímá tak tezi, že máme-li smysluplně zkoumat přírodní fakta, musíme je umístit do sítě faktů sociálních (objev penicilinu pak není o nic méně sociálním faktem než ideologie liberalismu – objev může sloužit politickým cílům či narativu o vědecko-technickém pokroku).⁵⁹ Environmentální právo funguje na naprosto stejném principu, pouze s tím rozdílem, že přírodní fakta nezkoumá, ale reaguje na ně.⁶⁰ Aby tak mohlo činit, musí přírodní fakt popsat, dát mu význam, identifikovat jeho dopady na společný prostor i autonomní sféru jednotlivce a následně jej normativně zpracovat. Co se tak pro environmentální právo na vstupu jeví jako přírodní fakt, se na výstupu ocitá jako fakt sociální, respektive právní.⁶¹

Nyní můžeme konstatovat, že antropocén mění ekonomickou, sociální i právní realitu nejen jako vědecky prokazatelná přírodní událost, ale i jako ideologie, která vnáší do práva nové pohledy a potřebu nových strategií. Spolu s Baskinem, Latourem a Bělohorským jsme dospěli k závěru, že pokud máme uspokojivě reagovat na antropocén, bude zapotřebí normativní základna zajišťující prostor pro takovou reakci. Tímto prostorem budou lidská práva.

3. Environmentalizace lidských práv

Antropocén před námi otevírá naprosto nový narativní scénář, který svou globálností a nutností aktivního jednání vytváří propast mezi chápáním role člověka v minulém století

⁵⁶ MACFARLANE, Robert. *Underland*, s. 101.

⁵⁷ LATOUR, Bruno. *We have never been modern*, s. 13.

⁵⁸ STEFFEN, Will. Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *The Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*. 2018, Vol. 115, No. 33, s. 8253. [cit. 2023-09-25]. Dostupné z: <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1810141115>.

⁵⁹ Srov. LANDECKER, Hannah. Antibiotic Resistance and the Biology of History. *Body and Society*. 2016, Vol. 22, No. 4 [cit. 2023-9-25]. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1357034X14561341>.

⁶⁰ FISHER, Elizabeth – SCOTFORD, Eloise – BARRITT, Emily. The Legally Disruptive Nature of Climate Change. *The Modern Law Review*. 2017, Vol. 80, No. 2, s. 175 [cit. 2023-09-25]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.12251>. Srov. LATOUR, Bruno. *Aramis or the Love of Technology*. Cambridge: Harvard University Press, 1996, s. 45.

⁶¹ MCGEE, Kyle. *Bruno Latour: The Normativity of Networks*. Londýn: Routledge, 2014, s. 34–37.

a jejím chápáním dnes. Objevuje se prostor nepoznaného, v němž jsme nuceni přehodnotit formy, procesy i obsahy pojmů, jako je člověk, lidstvo, správa, vládnutí (*governance*) a tvorba politik (*policies*).⁶² Antropocén jako meta-narativ s sebou přináší i množství „malých“ narativů o tom, jak mu čelit. Některé staví na strategii pomalých reforem; další volají po nekompromisním převrácení ekonomických a sociálních struktur.⁶³ Další náhledy vyzdvihují roli člověka; jiné vstřícně antropocénu říkají, že slovo má dostat i příroda sama.⁶⁴

Není žádným překvapením, že všechny tyto narativy utváří obsah debat o lidských právech, které mají být normativním východiskem a zároveň pojistkou, že do neprobádané oblasti vstoupíme připraveni.⁶⁵ Shrnujícím programem lidskoprávní reakce je environmentalizace lidských práv, spočívající ve vyzdvižení role životního prostředí jako té nezákladnější podmínky lidské existence. V přelomové rezoluci Rady pro lidská práva (HRC) při Organizaci spojených národů (OSN) z října 2021 je mimo jiné stanoveno, že:

„[...] čisté, zdravé a udržitelné životní prostředí je zásadní k užívání lidských práv.“⁶⁶

„[...] zhoršování životního prostředí, změna klimatu a neudržitelný rozvoj představují jedny z nejnaléhavějších a nejmáňších hrozeb pro možnost současných i budoucích generací požívat lidských práv, včetně práva na život.“⁶⁷

„[HRC] [...] uznává právo na čisté, zdravé a udržitelné životní prostředí jako lidské právo, které je důležité pro výkon lidských práv...potvrzuje, že prosazování lidského práva na čisté, zdravé a udržitelné životní prostředí vyžaduje plné provádění mnohostranných dohod o životním prostředí podle zásad mezinárodního environmentálního práva.“

Je zřejmé, že debaty o lidských právech v čase klimatických změn nabudou na intenzitě, a proto je vhodné se orientovat v narativech a slovnících jednotlivých přístupů, abychom se ve spletité argumentaci vyznali a předešli tím vytváření narativních omylů (*narrative fallacies*).⁶⁸ Ty mohou vznikat z nepochopení toho, o jaké ideologické předpoklady se tyto debaty opírají.

⁶² PETERSMANN, Marie-Catherine a kol. Earth system law: Exploring new frontiers in legal science. *Earth System Governance*. 2022, Vol. 11, s. 6. [cit. 2023-09-26]. Dostupné z: <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/earth-system-law-exploring-new-frontiers-in-legal-science>.

⁶³ Přes pečlivé analýzy mocenských struktur v marginalizovaných skupinách dospěl Paul Routledge k závěru, že existují způsoby, jak podstatným způsobem změnit hegemonickou strukturu zezdola, stejná logika může být použita pro účely environmentalizace lidských práv, víc viz VALTONEN, Anu – RANTALA, Outi – FARAH, D. Paolo. *Ethics and Politics of Space for the Anthropocene*. Cheltenham, Northampton: Elgar Publishing, 2020, s. 117–120.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 4–5.

⁶⁵ PETERSMANN, Marie-Catherine. *When Environmental Protection and Human Rights Collide: The Politics of Conflict Management by Regional Courts*. New York: Cambridge University Press, 2022, s. 55.

⁶⁶ Rezoluce přijatá Radou pro lidská práva č. 48/13 z 8. října 2021 o Podpoře a ochraně všech lidských práv, občanských, politických, ekonomických, sociálních a kulturních práv včetně práva na rozvoj. *United Nations Documents*. [cit. 2023-09-25]. Dostupné z: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?OpenElement>.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Narativní omyl je pojem americko-libanonského statistika Nassima Nicholase Taleba, definuje jej takto: „Narativní omyl se týká naší omezené schopnosti dívat se na posloupnost faktů, aniž bychom do nich vplétali vysvětlení, nebo jim naopak vnucovali logickou souvislost, vztahový šíp [pozn. an arrow of relationship – červenou nit]. Vysvětlení spojují fakta dohromady. O to snáze si je zapamatujeme, pomáhají jim dávat větší smysl. Tento sklon se může zvrtnout, když zvyšuje naše zdání [impression] porozumění.“ Viz TALEB, N. Nassim. *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: “On Robustness and Fragility”*. New York: Random House Publishing Group, 2010, s. 173.

Proměňám koncepcí lidských práv pod vlivem antropocénu se v nejsystematičtější podobě aktuálně věnuje environmentální právnička Marie-Catherine Petersmann.⁶⁹ Ta ukazuje, že dějiny environmentalizace lidských práv jsou definovány postupným prorůstáním, přičemž na počátku stály agendy lidských práv a environmentálního práva jako vůči sobě autonomní a nespojité. Postupem času začalo být zřejmé, že lidská práva chránící v první řadě lidský život jako základní podmínku uplatňování dalších druhů práv musejí chránit i fundamentálnější podmínku života jako takového, tedy životní prostředí, v němž je lidský život zapuštěn.⁷⁰ Tím docházelo k prolnutí lidských práv a environmentálních agend, a to na linii vztahu člověka a přírody, či obecněji vztahu lidského a ne-lidského. Toto prolnutí bylo zprostředkováno různými hodnotovými ideologiemi, majícími odlišné představy o tom, jak má tento vztah vypadat, ovšem daný střet zůstával dle Petersmann silně antropocentrický a v zásadě redukovatelný na dvě programové pozice. Šlo o a) ochranu *přírody před člověkem* a b) ochranu *přírody pro člověka*.⁷¹

První pozice datovaná zhruba na přelom 19. a 20. století mířila na zachování „neposkvrněnosti“ přírody, tvorbu a konzervaci přírodních parků a podporu zkrášlovacích spolků. Zajímavé na této pozici je, že jakkoliv se na první pohled jeví sympaticky, ideologicky zastírá skutečnost, že stojí na přísně oddělené dualitě člověka a přírody a pokouší se zakonzervovat ohraničená místa přírodních rezervací jako vyvážení zbytku životního prostředí určeného k nevybíravé exploataci. Existuje-li jistota zachování člověkem nedotčených míst, o to více se může lidstvo „opřít“ do vytěžování zbytku zemské plochy.⁷² Je patrné, že rané pokusy o ochranu přírody byly lokální a příroda byla vnímána především jako prostor zdrojů. Druhá pozice, datovaná do druhé poloviny 20. století, zůstala zaměřena na člověka, pouze přijala alarmistickou rétoriku graduující v době přijetí studie *Limity růstu* Římským klubem v roce 1972. Studie upozorňovala na neudržitelnost tehdejšího exponenciálního růstu produkce a exploatace, který by měl při zachování svého rytmu a intenzity způsobit globální kolaps životního prostředí v polovině 21. století.⁷³ Ochrana *přírody pro člověka* přidává do svého slovníku globalismus a univerzalismus a skrze ně se naplno přimyká k tehdy sílící lidskoprávní agendě.⁷⁴ Jde tedy o ochranu životního prostředí jako

⁶⁹ Dr. Petersmann je řešitelkou tříletého projektu *Anthropocene Legalities: Reconfiguring Legal Relations with/in More-than-human Worlds*, uděleného veřejnou výzkumnou institucí *Dutch Research Council*, a jde v současné době o největší výzkum na toto téma vůbec. Zároveň je členkou řešitelského týmu projektu *Constitutionalizing in the Anthropocene* na Tilburské univerzitě. Tento interdisciplinární projekt sdružuje právníky napříč odvětvími a jeho cílem je popsat, jakými způsoby antropocén přeměňuje zažitě představy o právních doktrínách a konceptech, viz <https://constitutionalizing-anthropocene.org/>.

⁷⁰ Shodně též DRYZEK, S. John – PICKERING, Jonathan. *The Politics of the Anthropocenes*. Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 94.

⁷¹ PETERSMANN, Marie-Catherine. *When Environmental Protection and Human Rights Collide*, s. 18–20.

⁷² Rané environmentální regulace byly motivovány negativy silícího kapitalismu, jak potvrzuje např. Úmluva o omezení lovu lososů v povodí Rýna (1886) nebo Londýnská úmluva o konzervaci různých druhů divoké zvěře pro člověka (1900). Tato ochrana mířila především na omezení exploatace, ovšem za účelem jejího systematického udržení, viz *ibidem*, s. 25–26.

⁷³ *Ibidem*, s. 29.

⁷⁴ Tato tendence je charakteristická pro 70. léta, a to jak pro Západ, tak i země Východního bloku. V tehdejší Německé demokratické republice (NDR) byla environmentální tematika živá a podporovaná státním aparátem. Svého času silně aktivistický slovník lidských práv nemohl být v totalitním NDR používán, ale díky spojení s neméně aktivistickým slovníkem environmentalismu bylo přípustné proti státu uplatňovat zdánlivě apolitické nároky, plynoucí z práva na ochranu přírody, viz ECKEL, Jan – MOYN, Samuel. *The Breakthrough: Human Rights in the 1970's*. Philadelphia: Pennsylvania University Press, 2014, s. 63.

prostoru obývaného člověkem, kde jsou hlavním tématem práva dávající výraz jeho vztahu k okolnímu ne-lidskému světu.⁷⁵

Podle Petersmann jsou veškeré mezinárodní legislativní snahy na poli environmentálního práva antropocentrické, a to ve třech smyslech: 1) uznávají existenci samostatného lidského práva na zdravé životní prostředí; 2) uznávají environmentální ochranu jako předpoklad ochrany lidských práv; 3) uznávají lidskoprávní ochranu jako předpoklad ochrany environmentálních práv. Petersmann přiznává, že v každé z těchto složek se antropocentrismus vyskytuje v různé podobě a stupni.⁷⁶

Typizuje legislativní praxi a následně soudcovské rozhodování v regionálním kontextu, konkrétně v případě Americké konvence o lidských právech z roku 1978 je v čl. 11 zakotveno právo na zdravé životní prostředí, jehož se ale nelze samostatně dovolat před Meziamerickým soudem pro lidská práva (dále jen „MSLP“) ani před Meziamerickým výborem pro lidská práva. Navzdory tomu, MSLP vykazuje náklonnost ke zvažování environmentálních přesahů v řešených otázkách, zejména tam, kde jde o práva domorodého obyvatelstva, nicméně stále MSLP neuznává žalobní nároky na základě hromadných žalob a porušení garantovaných práv vnímá jako ryze individuální problém s individuálním žalobcem, a to i přesto, že MSLP deklaroval „*nutnost ochrany práva na zdravé životní prostředí nikoliv výlučně pro lidský užitek, ale i z hlediska jeho významu pro všechny živé organismy*“.⁷⁷

Oproti tomu Africká charta lidských práv a práv národů (dále jen „ACLP“) v čl. 24 zakotvuje kolektivně pojaté právo, konkrétně právo na „*obecně uspokojivé životní prostředí pro všechny lidi*“, které je přímo napojeno na právo na udržitelný rozvoj, tedy garantovanou možnost stejného rozvoje pro následující generace. Africký soud pro lidská práva (dále jen „ASLP“), ve srovnání se svým meziamerickým protějškem, uznává a aktivně prosazuje kolektivní ráz environmentálního práva. Dle výkladu spojení „pro všechny lidi“ mají právo se dovolat ochrany garantovaných práv jak jednotlivci, tak celé skupiny charakterizované společným zájmem.⁷⁸ V kulturním kontextu, v němž byla ACLP přijata, se pojmy člověka i osoby chápou kolektivisticky, ve smyslu jedince organicky provázaného s okolní komunitou i prostředím. Ačkoliv je přípustné, aby se ochrany u ASLP dovolával jednotlivci, počítá se s širším okruhem žalobců.⁷⁹ V případě *Social and Economic Rights Action Center (SERAC) and another proti Federal Republic of Nigeria* (tzv. případ Ogoni), týkajícího se práv etnika Ogoni na ochranu jejich přírodních zdrojů před znečištěním, ASLP interpretoval a aplikoval čl. 24 a dovodil „*zcela jasnou povinnost státu přijmout rozumná opatření k zamezení úpadku životního prostředí*“.⁸⁰

⁷⁵ Důležitým markantem ovlivnění environmentálních lidskoprávních otázek antropocentrismem je absence slova příroda a jeho nahrazení životním prostředím ve smyslu prostoru určeného zvláště pro člověka; jde tak o výsledek jakési antropocentrizace přírody, nastavení představy, že příroda je zde primárně pro člověka, viz PETERSMANN, Marie-Catherine. *When Environmental Protection and Human Rights Collide*, s. 32.

⁷⁶ Ibidem, s. 55.

⁷⁷ Rozhodnutí MSLP ve věci *Lhaka Honhat Association v. Argentina* (2020), odst. 203, citováno ibidem, s. 61–62.

⁷⁸ KIWANUKA, N. Richard. The Meaning of “People” in the African Charter on Human and Peoples’ Rights. *The American Journal of International Law*. 1988, Vol. 82, No. 2, s. 82 [cit. 2023-11-10]. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/meaning-of-people-in-the-african-charter-on-human-and-peoples-rights/12292F6B12602233862FFCD8E5A08D44>.

⁷⁹ Ibidem, s. 82.

⁸⁰ PETERSMANN, Marie-Catherine. *When Environmental Protection and Human Rights Collide*, s. 63.

V duchu individualistického pojetí environmentálních práv se nese rozhodovací praxe Evropského soudu pro lidská práva (dále jen „ESLP“), který na více místech uznal význam environmentalizace práv, např. v rozhodnutí ve věci *Bacila proti Rumunsku* (2010) ESLP dovodil „právo každé osoby těšit se z vyváženého a zdravého životního prostředí“, nebo v případě *Di Sarno proti Itálii* (2012) ESLP zmínil „právo lidí na život v bezpečném a zdravém prostředí.“⁸¹ Podle Petersmann je ale problematický čl. 34 Evropské Úmluvy o ochraně lidských práv (dále jen „Úmluva“) stanovující, že „soud [ESLP] může přijímat stížnosti od každé fyzické osoby, nevládní organizace nebo skupiny jednotlivců považujících se za oběti v důsledku porušení práv přiznaných Úmluvou a Protokoly k ní jednou z Vysokých smluvních stran.“⁸² Článek 34 tedy nedovoluje posoudit jiné stížnosti než ty podané stěžovateli přímo postiženými porušením garantovaných práv. Přesto, že Úmluva v zásadě umožňuje podávat stížnosti skupinám jednotlivců (přičemž až nápadný je důraz na jednotlivce i tam, kde Úmluva hovoří o skupinách), musí se jednat o individuální a přímé porušení garantovaného práva.⁸³

Petersmann jako základní překážku garance ochrany environmentálních práv vidí antropocentrismus. Jak bylo výše zmíněno, uznává, že antropocentrismus se vyskytuje v mnoha modifikacích. Přesto významové rozdíly opomíjí a vyčítá současným koncepcím práv jejich antropocentristické pojetí *en masse*.⁸⁴ Jak jsme nastínili, pomocí rozlišení antropocénu, antropocentrismu a jeho variant, antropocentrismus je nutně výchozí pozicí a nelze se z něj vyvázat. Pojetí práv coby ryze lidských je pak něco, co lze morálně kritizovat z ekocentrických pozic, které však přese vši snahu zůstávají zakleslé v tentokrát slabě antropocentristickém hledisku. Petersmann ale naráží na zajímavý problém, konkrétně střet mezi lidskoprávní a environmentální ochranou způsobený jednoduše tím, že zde nelze mít obojí a může to být lidský zájem (např. právo na soukromé vlastnictví), který musí ustoupit environmentální ochraně. V takovém případě jde o problém míry, tedy balancování. Antropocén pak přináší potřebu radikálnější politizace debat o právech, ve smyslu důrazu na kolektivní akci díky globálnímu rozměru antropocénu.

Jakkoliv se může zdát neintuitivní uvažovat o lidských právech jako apolitických, s ohledem na jejich historii, způsoby nárokování a uplatňování jde o jedno ze dvou domi-

⁸¹ Ibidem, s. 65.

⁸² Evropská úmluva o ochraně lidských práv. In: *Evropský soud pro lidská práva* [online]. [cit. 2023-11-10]. Dostupné z: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ces.

⁸³ Podle zprávy Sabin Center for Climate Change Law na Kolumbijské univerzitě v New Yorku zaznamenáváme rapidní nárůst žalob na porušení práva na životní prostředí, plynoucí z liknavého přístupu státu k přijetí vhodných opatření a zaznamenáváme je i na národní úrovni. V dubnu 2021 německý Spolkový ústavní soud ve věci *Neubauer proti Německu* zrušil některé části spolkového zákona o ochraně klimatu pro jeho neústavnost, která byla dovozena z rozporu s ústavně garantovaným právem na život a zdraví, jelikož neobsahoval závazek snížení emisí do roku 2030, viz BURGER, Michael – TIGRE, Maria-Antonia. *Global Climate Litigation Report: 2023 Status Review* [online]. Sabin Center for Climate Change Law: Columbia Law School, 2023, s. 37 [cit. 2023-11-10]. Dostupné z: https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1203&context=sabin_climate_change. V roce 2022 byla v ČR spolkem Klimatická žaloba, z. s., sdružujícím občany, kteří se cítí dotčeni neaktivitou státu v opatřeních proti změně klimatu, podána první klimatická žaloba; žalobci svou aktivní legitimaci mimo jiné opírali o porušení čl. 35 Listiny základních práv a svobod (právo na příznivé životní prostředí) nebo čl. 6 LZPS a čl. 2 Úmluvy (právo na život), více viz *Klimatická žaloba* [online]. [cit. 2023-11-10]. Dostupné z: <https://www.klimazaloba.cz/wp-content/uploads/2021/04/Klimaticka%CC%81-z%CC%8Caloba.pdf>. Shrnutí procesu a výsledku řízení o klimatické žalobě viz ŽUFFOVÁ-KUNČOVÁ, Tereza – KOVALČÍK, Michal. *Czechia's First Climate Judgment*. In: *Verfassungsblog* [online]. 3. 9. 2022 [cit. 2023-11-10]. Dostupné z: <https://verfassungsblog.de/czechias-first-climate-judgment/>.

⁸⁴ Srov. PETERSMANN, Marie-Catherine. *When Environmental Protection and Human Rights Collide*, s. 83–87.

nantních pojetí práv, které je vnímá jako nezávislé a předchůdné politické realitě.⁸⁵ Apolitičnost situuje jak do úrovně zdůvodnění práv, tak úrovně jejich uplatňování; konkrétně jde o tři pohledy na apolitičnost práv.⁸⁶ Filozofka Anat Biletzki shrnuje argumenty pro apolitičnost práv následovně. Zaprvé, práva jsou zde chápána jako apolitická, protože vychází z lidské přirozenosti, která předchází jakoukoliv instituci a politiku.⁸⁷ Zastáncům této teze uniká skutečnost, že koncept práv mohl být pojmenován a prosazován až v politickém poli, skrze politiku a její ideologický slovník, což platí i tehdy, přistoupíme-li na přirozenoprávní zdůvodnění existence práv. Zadruhé, lidská práva jsou nástrojem jednotlivce chránícím jej před politickými institucemi, kde dochází k nutnému závěru, že protiváha k politické povaze státní moci musí být apolitická. Tato teze ignoruje dva fakty: a) že je to v první řadě státní moc, která dává ve formě pozitivně právního vyjádření jednotlivci do rukou nástroje pro jeho obranu před excesy těžce moci, a v demokratickém právním státě je žádoucí, pokud tvorbě takového nástroje předchází demokratická debata, deliberace a legitimizace; b) teze o sféře jednotlivce jako protikladu k politice, jako sféře sdíleného, není dále udržitelná, protože jednatel je antropocénem pevně vetknán do sítě vzájemně podmíněných vztahů. Zatřetí máme předpoklad, že práva fungují nejlépe, když nejsou navázána na žádnou politickou ideologii a jsou tím pádem univerzální; jinak řečeno, platí stejně pro liberála i konzervativce.⁸⁸ Ovšem univerzální platnost je jedna věc, to, na jaké hodnotové bázi je tato univerzalita uznána a právně upravena, je věc druhá.

Práva, pojatá jako apolitická, by nutně musela být nevyjednatelná (*non-negotiable*), protože vážně míněný výrok „lidská práva nejsou politická“ je spíše výzvou k ukončení diskuze o právech než pozvánkou k rozhovoru o tom, co že to ta práva jsou a jak je možné je zdůvodnit.⁸⁹ To ale nekoresponduje s realitou přetrvávajících neshod právě v těchto

⁸⁵ VALENTINI, Laura. In What Sense are Human Rights Political? A Preliminary Exploration. *Political Studies*. 2012, Vol. 60, No. 1, s. 180–181 [cit. 2023-11-10]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1467-9248.2011.00905.x>.

⁸⁶ Teze o apolitičnosti práv bývají navázány na teorie Immanuelu Kanta a některé verze přirozenoprávních teorií lidských práv (Alan Gewirth, James Griffin) viz ibidem, s. 189. CAMPBELL, Tom. Human Rights: A Culture of Controversy. *Journal of Law and Society*. 1999, Vol. 26, No. 1, s. 17–18 [cit. 2023-11-11]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-6478.00112>.

⁸⁷ Tuto tezi přisuzujeme Johnu Lockeovi, viz PAUL, Frankel Ellen – MILLER, D. Fred – PAUL, Jeffrey (eds). *Natural Right Liberalism from Locke to Nozick*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 7.

⁸⁸ BILEZTKI, Anat. Politicizing Human Rights (Using International Law). In: MAY, Larry – HOSKINS, Zachary (eds). *International Criminal Law and Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 183.

⁸⁹ V knize *Imagining Human Rights* si autoři/autorky kladou otázku, čím to je, že ačkoliv jsou lidská práva pojímána jako univerzální, principiálně neporušitelná a alespoň ve své fundamentální rovině nevyjednatelná, v posledních padesáti letech jsme zaznamenali globální nárůst jejich porušování? Zdá se, že přirozenoprávní slovník univerzálních práv nepřinesl kyžená řešení. Politizace práv pak nespočívá jen v prokázání politické povahy práv. Politizace spočívá v důrazu na skryté nebo neuvědomělé mocenské disbalance, které univerzalistický slovník práv může zastírat; jinak řečeno: to, že jsou tu lidská práva pro všechny bez rozdílu, ještě neznamená, že z toho všichni mohou benefitovat. V jedné z publikovaných esejí Nina Berman souběžně čte knihy *Last Utopia* Samuela Moyna a *Inventing Human Rights* od Lynn Hunt a dospívá k závěru, že komparace těchto historických prací zvyrazňuje způsoby „jimiž debaty o lidských právech [...] vyjednávají o mocenských vztazích v globálním měřítku. Jisté, debaty o lidských právech jsou vyvolávány různými aktéry, rozdílný mocenský status těchto činitelů prozrazuje jejich odlišné cíle: například političtí aktivisté, aktivisté za práva zdravotně postižených nebo homosexuálů, kteří lobují za svá práva v konkrétní zemi, jsou v jiném postavení než vládní představitelé, kteří se dovolávají lidských práv, aby ospravedlnili politickou a hospodářskou politiku se záměrem dosažení cílů, které mohou ve skutečnosti vést ke snížení úrovně ochrany lidských práv, nejčastěji v jiných zemích než v jejich vlastní.“ Viz KAUL, Susanne – KIM, David. *Imagining Human Rights*. Berlín: De Gruyter, 2015, s. 121.

otázkách.⁹⁰ S antropocénem a s ním přicházející nutností promyšlet koncepcce práv od základů se naplno ukazuje, že teze o apolitičnosti práv je nejen nereálná, ale i nepraktická. Zbytky pochyb o tom, zda jsou lidská práva konstruktem vzešlým z politické reality, a tedy konceptem otevřeným revizi, antropocén úspěšně rozptýlil.

V antropocénu zjišťujeme, že pokud je zájem na fungujícím ekosystému globální, pak musí být globální (kolektivní) i pokusy o jeho ochranu, které budou nutně kolidovat s individuálními zájmy, přičemž tento střet je bytostně politickou otázkou; jak podotýká Martii Koskenniemi, jde „čistě o problém politického přesvědčení, souboje a kompromisu mezi konkurenčními pohledy na to, jak by měla vypadat dobře uspořádaná společnost.“⁹¹ Je tedy otázkou, o která pojetí dobře uspořádané společnosti se budou opírat zdůvodnění nadřazující kolektivní zájem nad zájem individuální. Případně o jaká pojetí se budou opírat politiky zavádějící opatření proti zhoršování klimatické krize. Proto považuji za zajímavější věnovat se střetu ideologií a slovníků vědy, práva, environmentalizace a možné krizi demokratické legitimacy⁹² na úkor neshody mezi antropocentrismem a ekocentrismem, mezi nimiž došlo v antropocénu ke konvergenci: *člověk jako znečišťovatel má morální povinnost aktivně odčinit, co napáchal, a má odpovědnost vůči globálnímu ekosystému jako celku, na němž je závislý; tato závislost je obousměrná.*

Za tímto účelem dále představím a v závěru kriticky zhodnotím dominantní trendy environmentalizace práv. Půjde o environmentální konstitucionalismus, práva přírody a závazkové řešení (*obligation-based solution*) jako protipól převládajícím *right-based* řešením. Z konfrontace všech tří přístupů zjistíme, že spor mezi nimi neexistuje v rovině epistemického hlediska záměrně upřednostňujícího či umenšujícího lidskou perspektivu. V této rovině střetu se liší pouze pojmově (jedni mluví o člověku jako původci klimatické krize; druzí jej vyzdvihují jako druh nadřazený všem ostatním), ačkoliv mají shodný cíl, a tím je reakce na globální klimatickou krizi.⁹³ Nadto, celá debata o environmentalizaci práv se nutně nese v duchu slabého antropocentrismu coby neodstranitelného lidského hlediska a ekocentrismu jako morální kritiky nedostatečnosti současných koncepcí práv.

Produktivnější spor existuje v rovině politické, kde dochází ke střetu ideologických narátivů, konkrétně liberální koncepcce práv, kladoucí důraz na jednotlivce a individuální odpovědnost, v kontrastu s kolektivním pojetím práv, zdůrazňujícím rovnost a kolektivní akci jak na úrovni států, tak na úrovni mezinárodní politiky.⁹⁴ Antropocén totiž dodává novou dynamiku tomu, co Jeremy Waldron nazývá okolnostmi politiky (*circumstances of politics*), které definuje jako „zakoušenou potřebu členů určité skupiny po společném rámci,

⁹⁰ Diskurz o právech i environmentalizaci byl politický vždy. Jde jen o to, do jaké míry jsme byli ochotni si to přiznat a vyvodit z toho pro nás relevantní důsledky, srov. BAROŠ, Jiří – DUFEK, Pavel. In: HOLZER, Jan, MOLEK, Pavel (eds). *Demokratizace a lidská práva: Středoevropské pohledy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013, s. 93–101. MOUFFE, Chantal. Democracy, human rights and cosmopolitanism: an agonistic approach In: DOUZINAS, Costas – GEARTY, Conor. *The Meaning of Rights: The Philosophy and Social Theory of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 182.

⁹¹ KOSKENNIEMI, Martti. *Politics of International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2011, s. 160.

⁹² Srov. PETERSMANN, Marie-Catherine. *When Environmental Protection and Human Rights Collide*, s. 203.

⁹³ Srov. GANGON THOMPSON, C. Suzanne – BARTON, A. Michelle. Ecocentric and anthropocentric attitudes toward the environment. *Journal of Environmental Psychology*. 1994, Vol. 14, No. 2, s. 149–150 [cit. 2023-11-11]. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0272494405801689>.

⁹⁴ Srov. Doslov Pavla Barši k MOYN, Samuel. *Poslední utopie: Lidská práva v dějinách*. Praha: Rybka Publishers, 2022, s. 281–282.

*rozhodnutí nebo vymezení směru, kterým se ubírat, a to navzdory neshodě ohledně toho, jak tento rámec, rozhodnutí nebo směr mají vypadat.*⁹⁵ Pro Waldrona je podstatné pochopení těchto okolností, které umožní tvorbu představ o normativních aspiracích. Politický filozof Zev Trachtenberg navrhuje tyto okolnosti politiky tvářit v tvář antropocénu přepsat jako okolnosti ekologie nebo ekologické okolnosti politiky (*ecological circumstances of politics*), které vytváří konkrétnější obsah okolností politiky.⁹⁶ V antropocénu se totiž příroda jako prostor sdíleného dostává do centra politiky; nebo lépe řečeno je toto environmentalistické jádro politiky poprvé plně uznáno. K tomu politolog John M. Meyer dodává: „uznání přírody jako konstitutivní složky politiky nás přiměje pochopit, že řešení výzev, plynoucích z našeho vztahu k okolnímu světu, je definicí politiky.“⁹⁷ Je proto žádoucí mapovat argumenty, definující debatu konceptu práv v antropocénu a naznat, že jádro sporu už neleží ani tak na linii silný antropocentrismus versus silný ekocentrismus, ale spíše na linii politické. Docházím k závěru, že environmentální konstitucionalismus je vhodnou formou k mediaci střetu různých „konkurenčních“ cest a nastíním způsob překonání dichotomie mezi antropocentrickou a ekocentrickou koncepcí práv.

4. Environmentální konstitucionalismus

Politoložka Antje Wiener rozlišuje mezi ústavou, konstitucionalizací a konstitucionalismem, přičemž *ústavu* chápe jako formální a pozitivně právní nástroj kontroly státních institucí a ovlivňování politické hry; *konstitucionalizaci* vnímá jako permanentní tendenci k inkorporaci nových témat a regulatorních inovací do politického a právního rámce. *Konstitucionalismus* je podobně permanentní projekt kultivace demokratického rámce za účelem uchování legitimacy právního a politického řádu.⁹⁸ Environmentální právník Louis Kotzé toto dělení dále rozvádí a poukazuje na proměnu významu konstitucionalismu. Konstitucionalismus, původně chápáný jako politické hnutí za psanou podobu ústavy s účelem kontroly státní moci lidem, uspěl a revoluční hnutí se proměnilo v *mainstream*, nicméně pojem konstitucionalismu z politologických a právních slovníků nevyrazil.⁹⁹ Spíše se proměnil v hodnotový systém lešení, držící pohromadě architekturu formální ústavy a ústavních institucí, který má preskriptivní povahu, spojenou s jazykem práv a koncepty vlády práva nebo soudcovského přezkumu.¹⁰⁰ Lze to chápat tak, že v demokratic-

⁹⁵ WALDRON, Jeremy. *Law and Disagreement*. Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 102.

⁹⁶ TRACHTENBERG, Zev. *The Ecological Circumstances of Politics*. In: MALDONADO, Manuel-Arias – TRACHTENBERG, Zev (eds). *Rethinking the Environment for the Anthropocene*. Londýn: Routledge, 2017, s. 85.

⁹⁷ MEYER, M., John. *Politics of Nature*. Cambridge: MIT PRESS, 2001, s. 125. Citováno ibidem, s. 91.

⁹⁸ WIENER, Antje a kol. *Global constitutionalism: Human rights, democracy and the rule of laws*. *Global Constitutionalism*. 2012, Vol. 1, No. 1, s. 4–6 [cit. 2023-11-13]. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/global-constitutionalism/article/global-constitutionalism-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law/8169B3B34312258FCC023A6CE2AD5B69>. Citováno v KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*. Oxford: Hart Publishing, 2016, s. 48.

⁹⁹ Je otázka, jak rozumíme spojení „psaná ústava“. Zda jej chápeme jako koncentraci všech ústavně právně významných ustanovení do jednoho dokumentu, nebo se spokojíme s tím, že obsah něčeho jako ústava je rozprostřen napříč množstvím právních dokumentů, které jsou sepyaty jednotícím principem, který už můžeme nazývat konstitucionalismem, k tomu viz WALDRON, Jeremy. *Constitutionalism: A Skeptical View*. *Public Law and Legal Theory Research Papers Series: Working Paper no. 10–87*. New York University School of Law, 2012, s. 7–11 [cit. 2023-11-13]. Dostupné z: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1722771.

¹⁰⁰ KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, s. 51–52.

kém právním státě plní konstitucionalismus roli mostu mezi státními institucemi na straně jedné a občany na straně druhé. Možnost občanů ovlivňovat a kontrolovat fungování těchto institucí zakládá v elementární rovině pojem legitimacy.¹⁰¹ Koskenniemi legitimitu glosuje s dávkou ironie jako pojem, který vznikl za účelem vzbuzení „*hřejivého pocitu v publiku*.“¹⁰² Tím má na mysli specifickou funkci legitimacy posilovat pocit občanské konformity s přijatými politikami. Legitimita, respektive její výsledek ale není manipulativním uchlácholením jinak nespokojených občanů, ale může mít mobilizační a revizní potenciál v momentech krizí, kdy vzniká otázka, zda je legitimní ústavně právní uspořádání, které tuto krizi nereflakuje, nebo ji sice řeší, ovšem nedostatečně.¹⁰³ Z daného pojmového rozlišení je jasné, že konstitucionalismus je oproti intuitivní představě pramenící z formy ústavy jako solidního a obsahově ustáleného dokumentu dynamickým polem politického soupeření a konstruování legitimacy, které je schopno do sebe pojmut debaty o klimatické krizi a environmentalizaci práva.

Z toho důvodu má environmentální konstitucionalismus za sebou bezmála padesátiletou tradici.¹⁰⁴ Jejím katalyzátorem byl svého času provokativní článek Christophera D. Stonea *Should trees have standing?*, který zpochybnil antropocentrické chápání světa, odstranil „epistemologické sevření“ v podobě absolutní nemyslitelnosti alternativ vůči technickému a kulturnímu člověku jako výhradnímu nositeli práv. Představa konceptu právní osobnosti, rezervovaného výlučně pro člověka, byla doplněna novou rétorikou ne-lidských práv. Ačkoliv se do velké míry experimentální teze o uznání práv přírody ihned nedočkaly hromadného přijetí, podnítila reflexi toho, co vše dokáže moderní ústava rozumně snést.¹⁰⁵

Slavné jsou i teze německého právníka Klause Bosselmanna, který v knize *Im Namen der Natur* představil koncept environmentálního právního státu (*ökologische rechtsstaat*). Tvrdil, že výsledkem antropocentrické politiky a neoliberálního trhu je ochrana životního prostředí pouze za účelem ochrany soukromého vlastnictví. Egoistická motivace zachování vlastního majetku (nikoliv zachování planety pro všechny) pak vede pouze k lokálním opatřením ve prospěch majetných.¹⁰⁶ Ekologický právní stát je pak stát, kde jsou lidská práva a práva přírody postavena naroveň a práva jednotlivce jsou posuzována hlediskem jeho místa v globálním ekosystému. Posuzování konfliktů práv jednotlivce a práv ekosystému má být dle Bosselmanna řízeno neutrální vědou bez příměsí hodnotových úsudků.¹⁰⁷ Bosselmannova pozice zůstává diskutována dodnes a jako příklad můžeme uvést v České republice soudobé návrhy ústavně právní ochrany vody, která se jako

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² KOSKENNIEMI, Martti. Formalism, fragmentation, freedom: Kantian themes in today's international law. *No foundations: journal of extreme legal positivism*. 2007, No. 4, s. 16. Citováno v KLABBERS, Jan. *The Constitutionalization of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 37.

¹⁰³ Rozlišujeme legitimitu jako proces, který může označovat demokratickou diskuzi, výběr relevantních důvodů a transparentní legislativní proces, a legitimitu jako dekontestovaný (usazený) výsledek tohoto procesu, který považujeme za legitimní, protože je ospravedlněný. Legitimita ale není definována pouze ospravedlněním, ale také tím, že se státní moc zodpovídá za výsledky tvorby politik, viz GARDNER, John. As Inconclusive as Ever. *Jerusalem Review of Legal Studies*. 2019, Vol. 19, No. 1, s. 2–4 [cit. 2023-11-15]. Dostupné z: <https://academic.oup.com/jrls/article-abstract/19/1/204/5519143>.

¹⁰⁴ V historii je možné jít ještě dál a dopátrat se environmentální ochrany v dobách Římské říše, viz KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, s. 136.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 137.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 141.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 142.

ústavou chráněný statek přesune do sféry veřejného: „*voda jako drahocenný a nenahraditelný přírodní zdroj požívá nejvyšší ochrany ve veřejném zájmu*“; *každý má právo na užívání pitné vody pro zajištění základních životních potřeb; nakládání se zdroji pitné vody určené pro hromadné zásobování obyvatel zabezpečuje výhradně stát.*¹⁰⁸ V analýze vypracované ústavním právníkem Janem Kudrnou a environmentálními právníky Michalem Sobotkou a Milanem Damohorským se můžeme dočíst o tzv. „akvatizaci“ práva, chápané jako „*potřeb[a] poměřovat a nazírat prizmatem ochrany a uchování vody pro přírodu i člověka, veškeré lidské konání a chování od současnosti do budoucna.*“¹⁰⁹

Co se týče současných pozic environmentálního konstitucionalismu, stále více států přijímá do svých ústav různé podoby environmentálních práv. Na úroveň národních právních řádů se tím otiskují *soft law* trendy dominující na mezinárodní úrovni. První ústavu, která se zavazuje k aktivnímu řešení důsledků klimatické krize, vytvořila Dominikánská republika v roce 1998, v roce 2008 se pak Ekvádor novelou ústavy zavázal k přijetí opatření na zmírnění dopadů klimatických změn. V roce 2013 se přidal Vietnam se zavedením ústavněprávního závazku k předcházení negativních vlivů na životní prostředí a o rok později se k podobné iniciativě zavázalo ve své ústavě Tunisko.¹¹⁰

Environmentální právník Peter D. Burdon zavádí pojem eko-konstitucionalismu jako již ve své formě hodnotově orientovaného k redefinici vztahu člověka a přírody, v němž člověk není přírodě nadřazen, ale je její součástí.¹¹¹ Podle Burdona je konstitucionalismus populárním nástrojem k výstavbě základny pro řešení krize antropocénu a nabízí další typologii eko-ústav, nyní vymezenou triádou vztahů jednotlivec/kolektiv/stát. První skupinou ústavně právních dokumentů jsou ty, které uznávají kolektivní právo člověka na zdravé životní prostředí, jde například o ústavy Angoly (čl. 39, odst. 1), Beninu (čl. 27) nebo Portugalska (čl. 66i). Druhá skupina klade odpovědnost za ochranu životního prostředí na jednotlivce; do této skupiny patří Česká republika (čl. 35, odst. 3 Listiny základních práv a svobod) nebo Finsko (kap. 2, oddíl 20). Třetí skupina ústav klade povinnost ochrany životního prostředí na stát samotný, např. Jemen (čl. 35) nebo Súdán (kap. 2, oddíl 14).¹¹² Tento výčet není, dle Burdona samého, opřen o žádnou sofistikovanou metodu výběru a jistě bychom mohli tři vytyčené skupiny precizovat a dále větvit na skupiny beroucí v potaz subtilní sémantické rozdíly a specifičnost právních kultur; přesto tím Burdon relativně uspokojivě ilustruje globální trend v ekologizaci ústavního práva, který se propisuje i do soudní praxe.

V rovině soudcovského rozhodování lze zmínit rozhodnutí kolumbijského ústavního soudu, který v roce 2018 v případě žaloby 25 žalujících ve věku od 7 do 26 let na neschop-

¹⁰⁸ BÍLÝ, Vojtěch. Ministr Toman: Základní kostra návrhu ústavního zákona na ochranu vody je hotová, chci ji co nejdříve projednat s jednotlivými poslaneckými kluby. In: eAGRI [online]. 2020 [cit. 2023-11-15]. Dostupné z: https://eagri.cz/public/web/mze/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/x2020_ministr-toman-zakladni-kostra-navrhu.html.

¹⁰⁹ KUDRNA, Jan – SOBOTKA, Michal – DAMOHORSKÝ, Milan. Posudek k ústavněprávní ochraně vody [online]. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2020, s. 29 [cit. 2023-11-15]. Dostupné z: https://eagri.cz/public/web/file/640153/Posudek_k_otazce_ustavnepravni_ochrany_vody.pdf.

¹¹⁰ Zde je třeba odlišit ústavněprávní zakotvení závazku státu k minimalizaci důsledků klimatické krize od ústavněprávního zakotvení práva na životní prostředí, viz DALY, Erin – MAY, R. James. Human Rights developments in global environmental constitutionalism. In: FAURE, Michael. *Encyclopedia of environmental law: volume VII*. Cheltenham, Northampton: Elgar Publishing, 2021, s. 96.

¹¹¹ BURDON, D. Peter. *Anthropocene: The New Trajectories in Law*. Londýn: Routledge, 2023, s. 36.

¹¹² Ibidem, s. 38.

nost vlády zabránit odlesňování Amazonie judikoval, že Amazonský ekosystém je držitelem vlastních práv. Soud opřel své závěry o systémový výklad několika článků kolumbijské ústavy, z nichž vyvodil existenci „zeleného jádra ústavy“, a to tak, že životní prostředí vzal jako nutnou podmínku existence všech dalších ústavou garantovaných práv a tím v nich nalezl „*zástupné environmentální právo*“.¹¹³

Vidíme, že i v případech, kdy ústava sama negarantuje environmentální práva, je možné je v textu ústavy implicitně nalézt právě jako nutnou podmínku existence člověka, státu a v konečném důsledku i ústavy samotné. Jako další příklad je možné uvést známý rozsudek ve věci *Urgenda Foundation v. Kingdom of the Netherlands*, kde nejvyšší soud uložil vládě povinnost snížení hladiny skleníkových plynů jako prostředek dostání pozitivního závazku státu na ochranu zdraví a blahobytu.¹¹⁴

Souvisejícím trendem je přijímání ustanovení o udržitelném rozvoji spočívajícím v nastavení takové míry produkce a spotřeby, aby byly zajištěny zdroje a životní podmínky i pro nadcházející generace, a to minimálně v míře shodné s podmínkami dnešními. Řečeno jinak, jde o důraz na nezhoršování stavu životního prostředí. Jedná se tak v zásadě o minimální požadavek, související v rovině produkce převážně s ekonomickými právy. Jak nám ale ukazují výše zmíněná ilustrativní soudní rozhodnutí, souvislost lze dost dobře najít i se základními právy, jakým je například právo na život.

Doktrína udržitelného rozvoje se díky své přímočarosti rapidně prosazuje, jak můžeme demonstrovat na příkladu zemí jako Řecko, Polsko, Srbsko, Thajsko nebo Brazílie.¹¹⁵ Východiskem pro udržitelný rozvoj je univerzální klauzule udržitelnosti obsažená ve zprávě Světové komise OSN pro životní prostředí a rozvoj (tzv. *Brundtland report*), která zní: „*udržitelný rozvoj je takový rozvoj, který uspokojuje potřeby současnosti, aniž by ohrožoval schopnost budoucích generací uspokojovat své vlastní potřeby.*“¹¹⁶ Obdobně znějící definici obsahuje i dodatek k francouzské ústavě připojený v roce 2004 stanovující: „*Aby byl zajištěn udržitelný rozvoj, neměla by rozhodnutí, určená k uspokojení potřeb současné generace, ohrozit schopnost budoucích generací a ostatních národů uspokojovat své vlastní potřeby.*“¹¹⁷ Ačkoliv se nároky kladené udržitelným rozvojem zdají být rozumné a potřebné, mnoho autorů poukazuje na to, že koncept udržitelnosti slouží pouze zájmům korporací a primárním objektem ochrany je trh, a nikoliv příroda.¹¹⁸ V této souvislosti dodáme, že pokud má mít udržitelný rozvoj smysl, musí být kombinován i s jinými druhy práv.¹¹⁹

Další vývojová linka míří od národních právních úprav k mezinárodní úrovni. Málo prozkoumanou sférou je globální environmentální konstitucionalismus. Jihoafrický právník Louis J. Kotzé vymezuje tři důvody pro zahájení debat o globální verzi environmentálního konstitucionalismu, které vycházejí ze současné povahy globálního prostoru,

¹¹³ DALY, Erin – MAY, R. James. *Human Rights developments in global environmental constitutionalism*, s. 97.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 98.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 101.

¹¹⁶ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. In: *United Nations Documents* [online]. [cit. 2023-11-21]. Dostupné z: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

¹¹⁷ Constitution of October 4, 1958 In: *Conseil constitutionnel* [online]. [cit. 2023-11-21]. Dostupné z: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf.

¹¹⁸ Jde například o zmíněného Sama Adelmana nebo Annu Gear, viz GREAR, Anna. *Redirecting Human Rights*, s. 15–16.

¹¹⁹ Srov. KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, s. 198–199.

jenž je místem, kde: 1) je současné právní nastavení neefektivní v řešení environmentálních výzev globalizovaného světa; 2) roste potřeba regulace dopadů klimatických změn; 3) je zjevná fragmentarizovanost národních environmentálních právních úprav a národních vlád.¹²⁰ Kotzé dospívá k závěru, že příliš rozvětvená síť globálních sociálních a ekonomických vztahů na straně jedné a globální povaha antropocénu na straně druhé vytváří tlak na zcela novou podobu konstitucionalismu. Jedině globální úroveň může být prostorem, kde je možné efektivně řešit nadcházející výzvy. Dva prvky jsou pro vytvoření globálního environmentálního konstitucionalismu klíčové, a to globální ústava a globální environmentální *rule of law*. Globální ústava by vytvářela univerzální a pozitivně právní rámec, zatímco *rule of law* by co do formálních aspektů vymezila otázky legality, určení kompetencí a distribuce moci; co do materiálních aspektů by vymezila otázky legitimacy, principů klimatické spravedlnosti,¹²¹ soudní kontroly a doktríny sebe-omezení.¹²²

I přes inovativnost těchto myšlenek můžeme pozorovat rostoucí iniciativu, navrhuující konkrétní podobu globální environmentální ústavy, z níž by následně měla idea environmentalizace prorůstat ke kořenům národních právních řádů. Tomuto cíli se blíží draft mezinárodní charty práv lidí na životní prostředí (*An International Covenant of the Right of human beings to the environment*) podle Michela Prieura, který navrhuje její prosazení formou rezoluce na půdě generálního shromáždění OSN.¹²³ Obsahem Charty by měla být ustanovení pojednávající o člověku stojícím tváří v tvář globální katastrofě. Mezi zakotvená práva by patřilo právo na vodu, právo na jídlo, právo na informace nebo právo na solidaritu. Zvláště podstatný je imperativ mezinárodní spolupráce vyjádřený v článku 20 Charty.¹²⁴

S ohledem na předchozí kapitoly, pojednávající mimo jiné o nutnosti demokratické kontroly procesů zmírňování a prevence dopadů klimatických změn, je obzvláště zajímavý článek 10 Charty zakotvující participační právo, z něhož nemá být nikdo vyjmut.¹²⁵ Byť Chartě schází pozitivní závazek na aktivní budování a ochranu participačního prostoru, jde o důležitý prvek, který bývá často opomíjen. Snad díky tomu, že koncept moderní ústavy je automaticky spojován s liberální demokracií, pro kterou by mělo být vytváření participačního veřejného prostoru samozřejmé. Přesto je zapotřebí tento prostor nadále kultivovat a nezapomínat na jeho důležitost. Jedině přes participativní a kolektivní environmentální práva je možné užívat veškerá ostatní práva, a navíc se vyvarovat excesům spojení vědy a státní moci.¹²⁶ Pokud je životní prostředí nutnou podmínkou výkonu lidských práv obecně, pak nutnou podmínkou výkonu environmentálních lidských práv jsou práva kolektivní.¹²⁷

¹²⁰ Ibidem, s. 203.

¹²¹ Význam klimatické spravedlnosti je mnohoznačný, přesto lze identifikovat jádro pojmu, které je většinou jejich významů společné, a to je důraz na řešení nerovností, způsobených klimatickými změnami a zájem o marginalizované skupiny (např. obyvatelstvo zemí globálního jihu). Typicky se setkáme s postkoloniálními a intersekcionalními přístupy, analyzujícími sumu diskriminačních a marginalizačních důvodů v kombinaci s hrozbami klimatické změny, viz JAFRY, Tahseen. *Routledge Handbook of Climate Justice*. Londýn: Routledge, 2019, s. 21.

¹²² Ibidem, s. 224–228.

¹²³ PRIEUR, Michel – MEKOUAR, Ali Mohammed – DALY, Erin. An International Covenant on the Right of Human Beings to the Environment. In: FAURE, Michael. *Encyclopedia of Environmental Law: Volume VII*, s. 57.

¹²⁴ Ibidem, s. 61–63.

¹²⁵ Ibidem, s. 62.

¹²⁶ Srov. DRYZEK, S. John – PICKERING, Jonathan. *The Politics of the Anthropocenes*, s. 136–137.

¹²⁷ KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, s. 219.

5. Práva přírody

Na environmentální konstitucionalismus navazujícím trendem jsou práva přírody, která si již našla cestu do několika ústavních dokumentů a soudní praxe. Tyto koncepce morálních práv přiznávají přírodě hodnotu plynoucí z její podstaty a vycházejí z ekocentrické ideje, a to buď nábožensky motivované ve smyslu posvátnosti Země jako dávkyně života, nebo sekulárně, ve smyslu Země jako nutné podmínky života.¹²⁸ Práva přírody vychází ze dvou pojetí: a) *lokální*, v němž je důstojnost a z ní plynoucí právní status uznán nějaké přírodní lokalitě nebo útvaru; b) *kosmopolitní*, v němž se má za to, že pokud je možné uznat práva konkrétní přírodní lokalitě, pak musí být možné totéž učinit vůči přírodě jako celku; nedává totiž smysl kvalitativně rozlišovat mezi tou či onou řekou a zdůvodňovat, proč jedna práva má, a druhá nikoliv, zejména ve vztahu ke globálnímu a propletenému charakteru ekosystému.¹²⁹

V této souvislosti filozof Daniel P. Corrigan uvažuje o aplikaci tzv. spojovacího argumentu, tedy inference používané při zdůvodnění základních práv, tak jak ji v knize *Basic Rights* (1980) vyložil Henry Shue:

1. „Každý má na něco právo.“
2. „Něco dalšího je zapotřebí k tomu, aby první věc mohla být užívána jako právo, ať už je tou věcí cokoliv.“
3. „Tím pádem, každý má právo i na to, co je nezbytné k užívání práva na něco.“¹³⁰

Shue tato základní práva nutná k měti a faktickému uplatňování práv jiných pojmenovává jako právo na bezpečí, svobodu a životní minimum. Corrigan nabízí obdobné pragmatické a kosmopolitní zdůvodnění práv přírody a navrhuje dokonce použití stejného modelu pro právo oceánů nebo klimatu jako celku.¹³¹ Oproti Shuemu pracuje s konceptem práv lidských, nikoliv pouze základních, a to proto, aby podtrhnul jejich odlišnost od práv přírody. Tyto dva druhy práv mají působit vedle sebe na bázi vzájemného vyvažování. Jeho varianta spojovacího argumentu vypadá následovně:

1. „Každý má na něco lidské právo.“
2. „Biodiverzita je nezbytná k užívání první věci jako práva, ať už je tou věcí cokoliv.“
3. „Práva přírody jsou nezbytná (nebo alespoň nápomocná) při ochraně a uchování biodiverzity.“
4. „Tím pádem, každý má právo na implementaci přírodních práv za účelem užívání práv lidských.“¹³²

Corriganův argument je pro nás mimo jiné zajímavý tím, že ilustruje konvergenci mezi antropocentrickým a ekocentrickým přístupem, když svůj apel na přijetí přírodních práv

¹²⁸ CORRIGAN, P. Daniel – OKSANEN, Markku. Rights of Nature: Exploring the Territory. In: CORRIGAN, P. Daniel – OKSANEN, Markku (eds). *Rights of Nature: A Re-examination*. Londýn: Routledge, 2021, s. 3–4.

¹²⁹ CORRIGAN, P. Daniel. Human Rights and Rights of Nature – Prospects for a Linkage Argument. In: CORRIGAN, P. Daniel – OKSANEN, Markku (eds). *Rights of Nature: A Re-examination*. Londýn: Routledge, 2021, s. 102.

¹³⁰ SHUE, Henry. *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*. Princeton University Press, 1996, s. 31. Citováno v ibidem, s. 105.

¹³¹ CORRIGAN, P. Daniel – OKSANEN, Markku (eds). *Rights of Nature: A Re-examination*, s. 113–117.

¹³² Ibidem, s. 112.

explicitně staví na součinnosti mezi lidskými a přírodními právy. Přestože Corrigan zpochybňuje antropocénem naleptaný tvrdý antropocentrismus, ukazuje, že slabý antropocentrismus je kompatibilní s úvahami o možnostech jiných než lidských práv.¹³³ Corriganův přístup řadíme k sekulárnímu pojetí přírodních práv, navíc jde o argument, který se neopírá o metafyzická zdůvodnění dominantní v ekocentrickém myšlenkovém okruhu; spíše říká, že práva přírody se jednoduše vyplátí.

Další sekulární přístup je patrný v dnes již slavném odlišném stanovisku soudce William Douglase ve věci *Sierra Club v. Morton* (1972). Douglas se v něm inspiroval již zmíněným textem *Should Trees Have Standing?* Christophera D. Stonea. V daném případě ekologická organizace Sierra Club prokazovala aktivní legitimaci v žalobě proti zásahu do krajinného rázu hor Sierra Nevada způsobenému stavbou lyžařského střediska, přičemž soud nenaznal, že by organizace byla výstavbou areálu přímo dotčena.¹³⁴ Douglas se v disentu vydal za rámeček otázky, zda Sierra Club má aktivní legitimaci, a zabýval se otázkou, zda ji v tomto případě nemůže mít někdo jiný, konkrétně zda fikci právní osobnosti u neživých předmětů nelze vztáhnout na živé i neživé přírodní útvary.¹³⁵ Dospívá k závěru, že pokud může mít právní osobnost obchodní korporace nebo námořní plavidlo v rámci řešení sporů vzniklých z porušení norem námořního práva, pak nevidí důvod, proč by právní osobnost a případně aktivní legitimaci nemohl mít například horský masiv, údolí nebo les. Jak sám říká, nehodlá řešit praktičnost takového nastavení, ani to, zda by osoby zastupující takový útvar vykonávaly své povinnosti řádně.¹³⁶ Douglas především říká, že pro rozšíření užitečnosti právních fikcí na veškeré životní formy a přírodní útvary neexistuje žádná zásadní překážka, zvláště pokud to může zvýšit šance na ochranu přírodu. Přitom netvrdí, že se zavedením práv přírody nutně nastane významné zlepšení, pouze že toto zavedení přináší možné výhody, a současně žádná vážná rizika.¹³⁷ Ačkoliv byl Douglasův disent zpočátku přijat s rozpaky i satirou ze strany odborné veřejnosti, myšlenka přírodních práv se prosadila nejen jako seriózní téma doktrinálních debat, ale i jako argument mobilizující občanskou společnost v ochraně životního prostředí. Koneckonců, i přes neúspěšný výsledek řízení ve věci *Sierra Club v. Morton* k výstavbě lyžařského střediska nedošlo, právě díky občanskému aktivismu.¹³⁸

Tyto svým zdůvodněním pragmatické přístupy jsou zatím minoritní a více se prosazují právě metafyzická a lokální pojetí, zvláště v otázkách kombinujících environmentální

¹³³ Ibidem, s. 4–5.

¹³⁴ BOYD, R. David. *The Rights of Nature: A Legal Revolution That Could Save the World*. Toronto: ECW Press, 2017, s. 103–104.

¹³⁵ *Sierra Club v. Morton*, 405 U.S. 727 (1972). In: *Justitia: U.S. Supreme Court* [online]. [cit. 2024-02-13]. Dostupné z: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/405/727/>.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Nutno dodat, že William Douglas byl známý svým environmentalismem a členstvím v organizaci Sierra Club, kde byl v letech 1961–1962 členem vedoucího výboru. Na tento post rezignoval, když vytušil možnost soudního sporu, v němž bude Sierra Club figurovat, viz MCKEOWN, M. Margaret. *The Trees Are Still Standing: The Backstory of Sierra Club v. Morton*. *Journal of Supreme Court History*. 2019, Vol. 44, No. 2, s. 196. [cit. 2024-02-13]. Dostupné z: <https://onlineibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jsch.12210>.

¹³⁸ V roce 1973 publikoval na stránkách *American Bar Association Journal* právník John Naff v reakci na Douglase satirickou báseň, v níž popisuje záměr žalovat strom na zahradě svého souseda za to, že mu stíní zahradu. V roce 1983 si odvolací soud státu Michigan neodpustil neméně poetický žert. Při potvrzení rozsudku prvoinstačního soudu ve věci majitele stromu žalujícího řidiče za to, že do stromu narazil, nahradil odůvodnění rozsudku krátkou básní o traumatizovaném stromu, viz BOYD, R. David. *The Rights of Nature*, s. 106–108.

práva s právy domorodého obyvatelstva. Ve Spojených státech se na obecní úrovni deklarovaná práva přírody stávají trendem, zejména při ochraně vodních zdrojů, například v některých okresech států Pensylvánie, Nové Mexiko nebo Maryland. První takový případ se odehrál v roce 2006, kdy město Tamaqa Burough v okrese Schuylkill v Pensylvánii přiznalo formou vyhlášky (*ordinance*) právo ekosystémům a oprávnilo kteréhokoliv občana okresu žalovat možné znečišťovatele jménem ekosystému, a to z obavy před znečištěním vodních zdrojů v důsledku plánovaného uložení čistírenského kalu do již nefunkčních důlních jam.¹³⁹

Nejznámější příklad praktického zakotvení přírodních práv na celostátní úrovni můžeme najít v Bolívii, kde byla roku 2009 přijata nová ústava vytvářející právní subjektivitu Matky Země (*Pachamama*), která je hodna právní ochrany.¹⁴⁰ K revolučnímu pojetí bolívijské ústavy se připojil i Ekvádor, který v návaznosti na práva domorodého obyvatelstva stanovil, že příroda je subjektem přírodních práv. Podle tohoto nastavení nemá jít o pouhé přiřknutí dalšího balíčku práv nějaké entitě, ale o kompletně nové myšlení konstitucionalismu a práv.¹⁴¹

V roce 2017 se k myšlence přírodních práv připojil indický Vrchní soud v Uttarakhandu, který judikoval, že řeky Ganga a Yamuna mají právní osobnost. V dalším rozhodnutí přiznal právo na existenci a regeneraci řekám, lesům, pramenům, vzduchu a ledovcům. Nejvyšší soud Indie první rozhodnutí přiznávající řekám právní osobnost sice zrušil kvůli pochybám o možnostech vymahatelnosti, druhé rozhodnutí ale ponechal v platnosti.¹⁴² Ve stejném roce kolumbijský ústavní soud v případě žaloby na náhradu škody způsobené těžbou uznal práva řeky Atrato a uzavřel, že za současné situace jedině ekocentrický přístup může podnitit respekt a úctu k přírodě.¹⁴³

Shodný princip můžeme nalézt i na Novém Zélandu, kde z téměř dvě století trvajících jednání mezi novozélandskou vládou a maorským obyvatelstvem započatých po podpisu Smlouvy z Waitangi, ustavující území Nového Zélandu jako britské dominium, vyplynuly dva pozoruhodné legislativní počiny.¹⁴⁴ V roce 2014 novozélandský parlament v tzv. *Te Urewera Act* přiznal právní osobnost národnímu parku *Te Urewera*. V roce 2017 byla stejným způsobem přiznána právní osobnost řece Whanganui. V obou případech zákon stanovuje nutnost volby dvou opatrovníků způsobilých tyto přírodní útvary zastupovat. Inspirací pro tyto zákony byl dřívější zákon z roku 2006 o narovnání mezi vládou a seskupením maorských komunit *Te Arawa* zakazující novozélandské vládě schválit komerční aktivity jakéhokoliv druhu v oblastech obývaných těmito komunitami. Oba zákony měly nedozírný symbolický význam, protože představovaly zakončení vleklých soudních sporů ohledně řeky Whanganui, která byla na úkor Maorů využívána evropskými přistěhovalci k těžbě zlata a nedaleké těžbě uhlí. První ze série sedmi neúspěšných žalob byla v této

¹³⁹ BOYD, R. David. *The Rights of Nature*, s. 110–111.

¹⁴⁰ GOODALE, Mark. *A Revolution in Fragments: Traversing Scales of Justice, Ideology, a Practice in Bolivia*. Durham: Duke University Press, 2019, s. 32.

¹⁴¹ DALY, Erin – MAY, R. James. *Human Rights developments in global environmental constitutionalism*, s. 99.

¹⁴² *Ibidem*, s. 100.

¹⁴³ GUIM, Mauricio – LIVERMORE, A. Michael. Where Nature's Rights Go Wrong. *Virginia Law Review*. 2021, Vol. 107, No. 7, s. 1361–1362 [cit. 2023-11-21]. Dostupné z: https://www.virginialawreview.org/wp-content/uploads/2021/11/GuimLivermore_Book.pdf.

¹⁴⁴ BOYD, R. David. *The Rights of Nature*, s. 132.

věci doručena k Nejvyššímu soudu Nového Zélandu již v roce 1895.¹⁴⁵ Proto se dá říci, že až s přiznáním právní osobnosti řece Whanganui mající status posvátného místa došlo i k uznání práv maorského obyvatelstva jako takového, které řeku nechápe jako prostředek k získávání zdrojů, ale jako suverénní entitu.¹⁴⁶

Zajímavým ukazem obepínajícím problematiku přírodních práv je jejich efektivita vyjevující se v soudní praxi. Ve výše uvedených případech soudy a státní instituce sice byly úspěšné v udělení právní osobnosti přírodním entitám nebo ekosystémům, ale prosazování takto udělených práv je úspěšné o poznání méně. V Ekvádoru, coby dalším státě připojujícím se k doktríně přírodních práv, právníci Craig Kauffman a Pamela Martin analyzovali celkem 13 případů (z toho šest ústavních stížností), které na základě přírodních práv vystavěly žalobní nárok. Podle jejich zjištění prakticky každý takovýto pokus selhal. V případě žaloby na zastavení těžby nenávratně poškozující ekosystém v amazonské provincii Zamora Chinchipe soud konstatoval, že veřejný zájem (ve skutečnosti sbíhající se zájmem státu) je dostatečně silný na to, aby převážil práva přírody.¹⁴⁷ V jiném případě narážíme dokonce na instrumentální využití přírodních práv pro odstranění konkurence: pro zvýšení těžební produkce v provincii Esmeraldas bylo pro ekvádorskou vládu důležité odstranění nepovolené těžby, ovšem proto, aby vláda sama mohla ve stejné lokalitě následně těžít.¹⁴⁸ V této souvislosti je vhodné opět připomenout teze o hodnotovém zabarvení vnímání přírody a propojení práva a vědy s politickými cíli.

Jakkoliv je potřeba práva přírody brát vážně – zvláště vzhledem k právům domorodých obyvatel, jejichž požadavky musejí být bezpodmínečně slyšeny a vzaty v potaz – zdá se, že práva přírody ne zcela dostatečně naplňují cíle, se kterými byla přijímána. Nelze však opomenout jejich významnou symbolickou roli.

Zastánci práv přírody argumentují pro rozumné omezení autonomie člověka, kterou mu lidská práva přiznávají. Rozumnost plyne z požadavku na řešení dopadů klimatické krize způsobené až excesivním výkonem lidské autonomie. Práva přírody, pojatá jako morální práva a odvozená od přirozené podstaty přírody jako podmínky existence práv lidských, mají zamezit lidskému šovinismu. Mají za to, že lidé jsou sice těmi, kdo přírodě práva uzná (ponechme stranou otázku, zda skutečně uzná nebo spíše přidělí) a kdo bude tato práva hájit, nicméně morální závazek plynoucí z přírodních práv bude natolik silný, že tato práva nebudou zneužita nebo ignorována.¹⁴⁹ Jak jsme viděli na výše uvedených případech, zatím je opak pravdou. Tím se dostáváme k doplňující koncepci a kritice těchto *right-based* řešení.

6. Závazková řešení environmentální krize

Zřejmě nejmladší a prozatím nejvíce abstraktní koncepcí je idea závazkového řešení.¹⁵⁰ Z teoretického hlediska čerpá z díla německého filozofa a etika Hanse Jonase, který na kon-

¹⁴⁵ Ibidem, s. 133–135.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 136–138.

¹⁴⁷ GUILM, Mauricio – LIVERMORE, A. Michael. *Where Nature's Rights Go Wrong*, s. 1408.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 1409.

¹⁴⁹ Srov. CORRIGAN, P. Daniel – OKSANEN, Markku (eds). *Rights of Nature: A Re-examination*, s. 19–23.

¹⁵⁰ Pojem obligation překládám do češtiny jako závazek ze dvou důvodů: 1) symetrická povaha závazku ve formě povinnost/oprávnění vystihuje antropocénem nastavené propletení člověka a přírody, přičemž toto propletení vytváří obdobně symetrický vztah (viz teze, že příroda potřebuje člověka k odčinění jím způsobených škod); 2) pojem obligation

ci osmdesátých let představil tezi „principu odpovědnosti“ (*das prinzip verantwortung*), která inspirovala i výše uvedeného Klause Bosselmana. Zjednodušeně řečeno, vychází z etiky odpovědnosti a morálního závazku, který má lidstvo vůči planetě i příštím generacím.¹⁵¹ Již zmíněný Burdon dnes na podkladu Jonasova díla rozvíjí úvahy o závazkové teorii, která je pro dobu antropocénu vhodnější než zavádění dalších katalogů práv. Domnívá se, že idea práv je historicky konstruována tak, že v sobě nese zakódovaný imperativ jednání v tom smyslu, že forma práv automaticky předpokládá jejich uplatňování, tedy konání a s tím související zásahy do vnějšího světa.¹⁵² Typickým a již několikrát uvedeným příkladem je právo na udržitelný rozvoj. Rozvoj jako takový předpokládá soubor činností, které budu vykonány pro jeho dosažení, a to nutně na úkor životního prostředí. Naproti tomu závazky považuje za základ, z něhož práva vyrůstají, nikoliv naopak. Z toho důvodu hájí tezi, že zatímco práva naši činnost aktivují, závazky ji utlumí, či lépe řečeno omezí její dopad. Burdon (spolu s Jonasem) nemá za cíl odstranění práv a jejich nahrazení závazky; pouze říká, že práva jako podkladů pro další aktivity máme dost a je načase promýšlet naše závazky vůči planetě, které se projeví v sebe-omezení.

Byť se Burdon může jevit jako proponent ekocentristické pozice záměrně umenšující roli člověka, opak je pravdou. Burdon plně přijímá antropocentrismus v jeho slabé verzi a přijímá výjimečnost člověka jako deskriptivní fakt. Člověk není výjimečný v tom smyslu, že by byl zároveň nejdůležitější složkou ekosystému, nýbrž v tom, že je rozumné odvodit výjimečnost člověka z faktu, že dokázal dosáhnout na pozici geologické síly srovnatelné s přírodou samotnou. Pokud člověk svou činností dokázal planetu poškodit do té míry, že její náprava není možná v systému přírody samé (příroda si již sama neporadí), pak má člověk závazek vůči přírodě tuto škodu odčinit.¹⁵³

Dalším argumentem pro primát závazků je jejich intersubjektivní a situační povaha. Podle Burdona byla práva od počátku zamýšlena jako individualistická a pokud se objevily pokusy o tvorbu kolektivních práv, nenaplnily zcela očekávání, protože uplatnění kolektivního práva vyžaduje konsensus mezi jednotlivými zainteresovanými stranami, přičemž každá z nich je kromě kolektivního práva i držitelkou práva individuálního.¹⁵⁴ V jádru kolektivních práv tak leží nepřeklenutelný paradox. Oproti tomu závazek vzniká vždy v určitém místě a mezi několika subjekty: neexistuje smysluplný závazek vůči sobě samému. Závazek tak původně vznikl jako vazba k místu a vazba ke kolektivu, z čehož plyne, že závazek namísto prosazování individuálních zájmů směřuje ke kolektivnímu cíli a současně aktivní péči a starosti o společný prostor (*commons*).¹⁵⁵

Burdon nás tedy vyzývá, abychom řešení krize antropocénu nehledali pouze v právech, ale i v závazcích, povinnostech a odpovědnosti. V rovině *right-based* řešení si environmentální právnička Linnea Luuppala pokládá otázku, zda je smysluplné uvažovat o morálním právu Země na to být obnovena a dochází k rezolutní odpovědi, že to smysluplné je,

se v překladu díla Hanse Jonase do češtiny překládá rovněž jako závazek, viz JONAS, Hans. *Princip odpovědnosti: Pokus o etiku pro technickou civilizaci*. Praha: Oikúmené, 1997, s. 141. Burdonova teze o závazcích v době antropocénu navazuje na Jonasovo myšlení; z důvodu konzistentnosti proto volím tento překlad.

¹⁵¹ KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, s. 138.

¹⁵² Srov. BURDON, D. Peter. *Obligations in Anthropocene. Law and Critique*. 2021, s. 325 [cit. 2023-11-22]. Dostupné z: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10978-020-09273-9.pdf>.

¹⁵³ *Ibidem*, s. 319.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 320.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

ovšem pouze natolik, nakolik tomuto morálnímu právu odpovídá morální povinnost lidstva tuto obnovu provést.¹⁵⁶ Tento symetrický vztah práv a povinností tak lépe odpovídá antropocénem nastavenému symetrickému vztahu mezi lidstvem na straně jedné a přírodou na straně druhé. Luuppala však dodává, že je namístě opatrnost ohledně podoby a promyšlenosti této obnovy, aby se ctnostný záměr dodržení morálního závazku nezměnil v noční můru obnovení šovinistického antropocentrismu; např. je možné přemýšlet o obnově korálových útesů, také si ale s postupující vědou umíme představit možnost klonování vyhynulých druhů atd.¹⁵⁷ Přesto je možné si na tomto vzájemném přitakání *right-based* a *obligation-based* řešení potvrdit sblížení antropocentristických a ekocentrických hledisek a naznat, že ať už zastáváme tu či onu koncepci, pohybuje se v mantinelech slabého antropocentrismu, v němž máme pouze tendenci akcentovat rozdílné pojmy a používat mírně odlišnou rétoriku.

Místo závěru: Oikos vs. Antropos

Jak jsme viděli, ekocentrismus je možné chápat různě, ale dva významy vyčnívají – tím prvním je změna myšlení role člověka, který nemá být pouze technicky vyspělejší vědec, plánovač a architekt, ale má usilovat o pokorný vztah k přírodě;¹⁵⁸ druhým je uvědomění, že člověk není nezávislý na přírodě, ale je součástí celků a komunit, a to jak sociálních, tak i přírodních.¹⁵⁹ Antropocentrismus jsme spolu s Latourem rozpoznali jako vědomí, že člověk aktivně přírodu utváří. Spor mezi nimi byl odhalen jako iluzorní nebo přinejmenším neproduktivní.

Ekocentrismus ve skutečnosti není negací antropocentrismu, byť se tak někdy může tvářit. Nejde o privilegování pohledu přírody na úkor lidského pohledu. Neusiluje o to, abychom se vžili do kamenů, smrků nebo tuňáků obecných. Tím spíše nejde o stý pokus o opakování téhož v podobě revitalizace eurocentrického pseudo ezoterismu, pokoušejícího se opět sžít s neposkvrněnou divočinou. Jak správně identifikoval Ben Mylius, nic z toho není proveditelné a samotná představa vžití se do přírody je antropocentristická.¹⁶⁰ S trochou ironie můžeme říci, že čím více toužíme po sblížení s „autentickou“ přírodou, tím více podléháme antropocentrismu, jelikož naše představy o autenticitě, harmonii a neposkvrněnosti přírody jsou pouze našimi kulturními a ideologickými fantaziemi.¹⁶¹ Ekocentrismus spíše volá po morální kritice lidské pozice a snaží se člověku připomenout, že věda a technika nejsou nezávislými zónami, ale že jsou bytostně závislé na přírodě.

Bruno Latour opakovaně zdůrazňuje, abychom se nezřekli technologií a vědy. Podle něj je to v posledku to jediné, co nám zbývá pro záchranu planety.¹⁶² Je si ale vědom toho,

¹⁵⁶ LUUPPALA, Linnea. Right-Based Restoration. In: CORRIGAN, P. Daniel – OKSANEN, Markku (eds). *Rights of Nature: A Re-examination*, s. 122.

¹⁵⁷ Ibidem, s. 135.

¹⁵⁸ VALTONEN, Anu – RANTALA, Outi – FARAH, D. Paolo. *Ethics and Politics of Space for the Anthropocene*, s. 159.

¹⁵⁹ NORMAN, Jana. *Posthuman Legal Subjectivity: Reimagining the Human in the Anthropocene*. New York: Routledge, 2022, s. 55.

¹⁶⁰ LATOUR, Bruno. To modernize or to ecologize? That's the Question. In: BRAUN, Bruce – CASTREE, Noel. *Remaking Reality Nature at the Millenium*. Londýn: Routledge, 1998, s. 238.

¹⁶¹ ŽIŽEK, Slavoj. *In Defense of Lost Causes*. Londýn: Verso, 2008, s. 444–445.

¹⁶² BARŠA, Pavel. *Román a dějiny*. Brno: Host, 2022, s. 274–277.

že to bylo moderní myšlení, které nás do dnešní pozice dostalo. Byl to právě vědecký, technologický a také tržní pokrok, které způsobily, že jsme dnes vůbec nuceni nad danými tématy usilovně přemýšlet a ještě usilovněji diskutovat. Proto do moderny vkládá nový význam, a tím je péče jako starost o naše technologie i o přírodu. O technologie musíme mít starost proto, aby nebyly pouze efektivnější, ale i citlivější vůči tomu, na co právě působí.¹⁶³

Zároveň si uvědomme, že v antropocénu bující hyperobjekty jsou ohromnou připomínkou limitů člověka. Hyperobjekty jako těžko odstranitelný nukleární odpad, plasty nebo ropné skvrny varují lidstvo před tím, že se nutně musí naučit kontrolovat své vlastní jednání nebo bude hyperobjekty pohlceno. Stažení se do ulity a přenechání pole působnosti přírodě není možné. Nakonec, hyperobjekty jsou výtvar člověka, nikoliv přírody, a ta člověka potřebuje, aby po sobě takříkajíc uklidil. Pochopíme-li, že ekocentrismus není ve fundamentálním rozporu s antropocentristickým požadavkem aktivního jednání v zájmu přírody, dokážeme se povznést nad spor vycházející z nedorozumění ohledně toho, jaký je vztah lidského a ne-lidského a jaký tento vztah má být. Antropocén totiž řeší daný spor a z něj vznikající dilemata elegantně za nás. Poukazuje na propletený vztah mezi lidským a ne-lidským, a tím nás tlačí do tzv. post-humanistické pozice, v níž lidstvo je sice výraznou silou, ale silou limitovanou závazky, které plynou z její propletenosti s mnohostí dalších přírodních sil.

Jak je to ale s pozicemi ohledně lidských práv? Vzhledem k tomu, že antropocentrismus i ekocentrismus podírají veškeré dnešní úvahy o koncepcích práv v době antropocénu, můžeme výrok o iluzornosti sporu přenést i do této oblasti. Environmentální konstitucionalismus má tu výhodu, že dokáže absorbovat pluralitu argumentů, od přírodních práv až po ustavení odborných vědeckých komisí; dokáže pojmut jak transcendentní argumenty (právo přírody jako její inherentní danost) i argumenty racionalistické (potřeba expertní vlády).

Zde je třeba naznat, že ústava nemá sloužit jako pevný soubor norem, diktujících, co dělat. To nakonec není jejím cílem, a to i přes její normativní charakter; není to soubor politik, ale rámec, který jejich tvorbu umožňuje. Tedy, pokud budeme vnímat ústavu – lhostejno zda na globální, regionální nebo národní úrovni – jako normativní rámec garantující diskurzivní prostor, pak je situace jasnější. Primární by totiž mělo být zakotvení základních environmentálních práv a zajištění prostoru pro diskuzi a kontrolu legislativních procesů zezdola.

Práva přírody mohou být prosazována na lokální úrovni jako pragmatický nástroj ochrany přírody, závazková řešení mohou být ve smyslu morální kritiky zahrnuta do úvah o korelaci práv a závazků států tato práva respektovat a chránit¹⁶⁴ a vedle toho mohou působit vědecké rady, snažící se o citlivé zásahy do ekosystému s cílem zamezení jeho zhroucení.

Konečně antropocén samotný je nutné symbolizovat, vložit jej do jazyka práva a politiky, přičemž metodu, jak toho dosáhnout, nabízí ústavní právník Bruce Ackerman s teorií ústavního momentu. Ústavní moment ohlašuje revizi a změnu ústavního pořádku v dů-

¹⁶³ SHELLENBERG, Michael – NORDHAUS, Ted. *Love Your Monsters*, s. 392.

¹⁶⁴ Blíže viz doktrína specifických závazků dle Rady pro lidská práva, BURGER, Michael – WENTZ, Jessica. *Climate change and human rights*. In: FAURE, Michael. *Encyclopedia of environmental law: volume VII*, s. 202–203.

sledku překotných společenských změn.¹⁶⁵ Revidovány jsou společenské hodnoty a cíle, vtělené jak do ústavních, tak podústavních zákonů, čímž dojde k trhlíně a nastává nový začátek.¹⁶⁶ Nelze vyloučit, že antropocén vyvolá takové společenské reakce, které povedou ke zrození ústavního momentu a tím i nové ústavy, nové koncepce práv a nových způsobů globální i národní správy. Podle Kotzého se tak do jisté míry již děje a dochází k re-negociaci ústavněprávních mechanismů a otevírání debat o tom, zda je současný systém liberálních práv schopen setrvat pod tlakem antropocénu a toho, co s ním přichází. Forma moderních ústav a konstitucionalismus jako takový svádí k tomu, aby byly hlavním dějištěm těchto přehodnocení. Ústavy, díky ztížené schopnosti měnit jejich obsah a díky formě ustavujícího dokumentu mířícího do budoucna, vytváří zajímavý diskurzivní prostor, v němž se střetává minulost, současnost a budoucnost. Ackerman nazývá tuto temporalitu, již je konstitucionalismus specifický, „rozpravou mezi generacemi“, protože každý ústavotvorný moment vybízí zainteresované strany k úvahám o dopadech minulosti a současnosti na budoucnost, a zároveň naše představy o budoucnosti jsou nazpět vtěleny do soudobé podoby ústavy.¹⁶⁷ Ústavní temporalita pak není lineární, ale cyklicky propletená.¹⁶⁸ A to nikoliv ve smyslu opakujících se dějinných ústavotvorných cyklů, ale v tom, že v jednom ústavním dokumentu se těsně prolínají tři časové úrovně.¹⁶⁹

Stejně jako každý ústavní moment, bude i ten antropocénní poznamenán tenzí plynoucí mimo jiné z výše zmíněné potřeby rychle a přitom promyšleně jednat. Německý filozof Walter Benjamin vyjádřil toto úzkostné napětí v roce 1940 v krátké esejí *O pojmu dějin* připodobněním k obrazu modernistického malíře Paula Kleea zobrazujícího, v Benjaminově chápání, tzv. „anděla dějin“. Benjamin píše: „Kleeho obraz nazvaný *Angelus Novus* ztvárňuje anděla, který jako by se měl odklonit od něčeho, na co upřeně hledí. Jeho oči jsou roztažené, ústa rozevřená, křídla roztažená. Tak vypadá anděl dějin. Tvář má obrácenou k minulosti. Kde my vidíme řetězec událostí, on vidí jedinou katastrofu, která na sebe vrší trosky a vrhá mu je k nohám. Chtěl by zůstat, vzkřísit mrtvé a scelit, co bylo roztrženo. Ale bouře, vanoucí z ráje, se opřela do jeho křídel příliš silně na to, aby je zavřel. Bouře ho neodbytně žene do budoucnosti, k níž je obrácen zády, zatímco mu před zraky vzrůstá do nebes hromada trosek. Tato bouře je to, co nazýváme pokrokem.“¹⁷⁰ Benjamin vnímá dějiny jako úprk před selháními lidstva. Dějiny jsou hřbitovem, který chceme rychle opustit, protože namísto kontemplativní atmosféry nabízí spíše morbidní podívanou. Pokrok je pak vzdálením se temné minulosti.¹⁷¹ Teoretička umění Hito Steyerl Benjaminovo chápání dějin

¹⁶⁵ Ackerman ve svém projektu systematizace ústavních změn zavádí pojem dualistické demokracie a vymezuje dva módy politiky: a) normální politika, ve smyslu rozhodnutí učiněných mocí výkonnou; b) ústavní momenty, ve smyslu vzácných událostí narušujících „business-as-usual“ normální politiky. V případě ústavních momentů jde o stav, kdy o podobě ústavy rozhoduje lid, a nikoliv politické instituce. Lze to vykládat i tak, že v ústavních momentech je přeneseno těžiště rozhodování z vertikální úrovně demokracie na úroveň horizontální, viz ACKERMAN, Bruce. *We the People: Foundations*. Cambridge University Press, 1991, s. 3–33.

¹⁶⁶ KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, s. 181.

¹⁶⁷ ACKERMAN, Bruce. *The Living Constitution*. *Harvard Law Review*. 2007, Vol. 120, No. 7, s. 1793–1798. [cit. 2023-11-22]. Dostupné z: <https://harvardlawreview.org/print/vol-120/the-living-constitution/>.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 1757–1758.

¹⁶⁹ KOTZÉ, J. Louis. *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, s. 197.

¹⁷⁰ LÖWY, Michael. *Fire Alarm: Reading Walter Benjamin's On the Concept of History*. Londýn: Verso, 2005, s. 60–62.

¹⁷¹ Příměr k Benjaminově andělu dějin uvádí i Latour. Doplnjuje jej myšlenkou o rozdílu mezi slovy budoucnost (*le futur*) a výhled (*l'avenir*), existujícím ve francouzštině. Podle něj moderna nikdy neměla výhled, zato měla budoucnost. Zatímco budoucnost chápe jako utopický úběžník, k němuž dějiny spějí za každou cenu, výhled je skromnějším zhodnocením

převrací tak, že podle ní vichřice opírající se mu do křídel přichází z budoucnosti, v níž byly všechny zdroje spotřebovány.¹⁷² Pokud jsme v současnosti lapeni mezi nemožností zastavení pokroku a současně obavami z dalšího pohybu vpřed, pak se nacházíme v bodě stagnace.¹⁷³ Antropocén je teoreticky možné redefinovat jako pozitivní podmínku k přehodnocení této stagnační pozice, například pomocí politizace vědy, revizí dosud dominantního liberálního konceptu práv jednotlivce nebo promyšlením možností globálního environmentálního konstitucionalismu.¹⁷⁴

Nejpodstatnější se tak jeví zajištění procesních environmentálních práv v podobě participačního práva, aby nedošlo k demokratickému deficitu a tím i krizi legitimacy v důsledku nepřezkoumatelných a netransparentně přijatých opatření, jež budou na svém vědeckém základě zdůvodněna jako správná. Důraz na kolektivní povahu environmentálních práv bude také nutně otevřen, zejména díky globálnosti klimatických hrozeb, z povahy věci dopadajících na všechny, a proto by měl mít kdokoliv možnost domáhat se ochrany nebo požadovat dodržení povinnosti státu splnit environmentální závazky.¹⁷⁵

S ohledem na společenskou podmíněnost vnímáme hodnotový a politický základ jako reakci na ústavní momenty, jejichž neoddělitelnou součástí je i diskuze. Politický filozof Pavel Barša v rozhovoru pro kulturní čtrnáctideník A2 na otázku o přehodnocení bytostně politického a právního vztahu mezi soukromým a veřejným v důsledku klimatické krize výstižně uvedl: „[...] ekologická krize svou povahou boří rozdíl mezi velkými dějinami a každodenností. Masově praktikovaný způsob života má bezprostřední dopady na globální změnu klimatu a pro mě představuje příklad toho, že nemůže fungovat představa 19. století, že velké dějiny existují nad hlavami lidu, a hlavní roli v nich hrají velké osobnosti jako Napoleon nebo Lenin. To by ale nemělo vést ke zpochybnění významu politiky. Už proto, že bez států se dnes nemůže řešení klimatické krize obejít. A v politice jde o to uchopit – nebo aspoň ovlivňovat – moc vykonávanou státem.“¹⁷⁶

Nejen Latour, ale i Petersmann si všímá toho, že oblast environmentálních práv je v době antropocénu náchylnější na expertizaci více než kdy dřív. Důvod vidí v tom, že tematika práv je natolik složitá a časově náročná, že vyžaduje speciální expertizu. Tím narušuje představu práv jako na politické sféře nezávislých morálních faktů, jelikož každý jedinec, kolektiv i přírodní útvar skutečně mohou být ze své podstaty těmito právy nadáni, ale co je jim to platné, když postrádají znalost žargonu, který by tato práva pojmenoval, zdůvodnil

budoucích rizik a plurality možných řešení, z nichž bude nutné vybírat. Současnost se proto liší od moderny tím, že sice nemá budoucnost, ale má výhled. Postrádáme utopický horizont, ale s antropocénem je jasné, že přichází potřeba přehodnocování a revize současných sociálních, politických, ekonomických i právních struktur. LATOUR, Bruno. An Attempt at a “Compositionist Manifesto”. *New Literary History*. 2010, Vol. 41, No. 3, s. 486 [cit. 2023-11-23]. Dostupné z: <https://muse.jhu.edu/issue/21765>. LATOUR, Bruno. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. Cambridge: Polity Press, 2017, s. 242.

¹⁷² VIDOKLE, Anton – STEYERL, Hito. Cosmic Catwalk and the Production of Time. In: *e-flux Journal* [online]. 2017 [cit. 2023-11-23]. Dostupné z: <https://www.e-flux.com/journal/82/134989/cosmic-catwalk-and-the-production-of-time/>.

¹⁷³ Srov. MAGID, Václav. *Podmínky nemožnosti I/VII. Ztráta času*. Praha: Centrum pro současné umění, 2017, s. 19. Na rozhovor s H. Steyerl odkazuje tamtéž i Magid, viz BURDON, D. Peter. *Anthropocene: The New Trajectories in Law*. Londýn: Routledge, 2023.

¹⁷⁴ PETERSMANN, Marie-Catherine. Life Beyond the Law – From the ‘Living Constitution’ to the ‘Constitution of the Living’. *Heidelberg Journal of International Law*. 2023, Vol. 82, No. 4, s. 797–798 [cit. 2023-11-23]. Dostupné z: <http://eprints.lse.ac.uk/120238/>.

¹⁷⁵ MORROW, Karen. The Anthropocene and Human Rights: A New Context and the Need to Revisit Collective Human Concerns In: BURDON, D. Peter – MARTEL, James (eds). *Routledge Handbook of Law and Anthropocene*, s. 221–223.

¹⁷⁶ METELEC, Matěj. Uniknout kyvadlu dějin. S Pavlem Baršou o románu a emancipaci. A2. 2023, č. 13, s. 21.

a úspěšně namítal jejich porušení u soudu. A tento žargon již je politický formou i obsahem. Petersmann dodává, že je nutná i vědecká expertiza,¹⁷⁷ která je na environmentální práva už z definice navázána, protože je nutné před soudem dokázat, že se naše stížnost na porušení práva na životní prostředí opírá o fakta, která sami bezprostředně nedokážeme.¹⁷⁸ A je to slovník expertů se sklonem ke generalizaci, v němž se mnohost hlasů a perspektiv může ztratit, a tím způsobit krizi legitimacy a demokratický deficit.¹⁷⁹

Proto nakonec nezáleží ani tak na tom, zda se reformy přijaté vstříc antropocénu budou hlásit k ekocentrickému nebo antropocentrickému pojetí, ale na tom, zda budou skutečně všechny mocí nejen promluvit, ale zda budou i slyšeny. Jedině tehdy máme naději, že opatření řešící krizi antropocénu nepovedou ke krizi ještě větších rozměrů.

¹⁷⁷ Dobře to ilustruje česká klimatická žaloba, opírající se o odborné stanovisko Akademie věd ČR, viz Expertní stanovisko AVČR. In: *Klimatická žaloba ČR* [online]. [cit. 2023-11-23]. Dostupné z: <https://www.klimazaloba.cz/wp-content/uploads/2021/02/Expertni-stanovisko-AV-CR.pdf>.

¹⁷⁸ K politickému a vzájemně konstitutivnímu charakteru vazeb mezi vědeckými a právními epistemickými autoritami viz PEREZ, Ore. The Hybrid Legal-Scientific Dynamic of Transnational Scientific Institutions, *European Journal of International Law*. 2015, Vol. 26, No. 2, s. 397–399 [cit. 2023-11-23]. Dostupné z: <https://academic.oup.com/ejil/article/26/2/391/423031>.

¹⁷⁹ PETERSMANN, Marie-Catherine. *When Environmental Protection and Human Rights Collide*, s. 186–209.

Human Rights in the Age of Anthropocene – Legal Theoretical Background

Dennis Wassouf (<https://orcid.org/0000-0002-2949-0352>)

Abstract: We hear more and more about the Anthropocene as the “age of man”, in which humanity plays the role of an active agent and a undoer of climate change. It is not yet clear how to define the term satisfactorily, nor how to deal with it. To the same conceptual vagueness and inevitability referred an art installation at the Deutsches Museum in Munich, whose main message was hidden in the title itself: “Welcome to the Anthropocene!” As vague as the concept is, it is changing our social, economic and legal reality. The aim of the following paper is to sketch a conceptual map that will allow us a basic orientation in the space where law enters the time of the Anthropocene. I will use human rights as a springboard to introduce and critically evaluate some conceptions of the environmentalisation of human rights. I will contrast right-based solutions with obligation-based solutions. First, I will define the concept of the Anthropocene, against the background of related anthropocentrism. Then, I will address the question of crisis of the Anthropocene and the upheavals it causes in law. Subsequently, I will relate these analyses to the current debate on the environmentalisation of human rights, from which I will introduce two influential conceptions (environmental constitutionalism, rights of nature, obligation-based solution), which I will confront with the thesis of a obligation-based solution. Finally, I will point to the political nature of the dispute over the appropriateness of any particular environmental conception of the of human rights in the Anthropocene.

Keywords: anthropocene, anthropocentrism, constitutionalism, ecocentrism, environmentalisation, crisis, human rights, ideology, obligations, politics, nature, science